

En arbetarkvinnas liv

Av Maj Hallberg

Kapitel 1

Lilla Lilly föddes en het sommardag den 28 juli 1902. Det hände på Örakers gård i Uppland, nära huvudstaden. Huset de bodde i hette Hedersberg och låg lite ensamt i skogsbrynet. Hon kom som andra barn i en fattig statarfamilj. Förut fanns en flicka i familjen, som hette Sally och var tre år när Lilly föddes. Pappan var så kallandes kördräng på gården och hade "stat", som det hette på den tiden. Det innebar att man hade en stor del av lönen i natura, som mjölk, mjöl, gröpe till hushållsgris, gröna och gula ärtor, sill och strömming. Till jul även torr lutfisk, som de fick luta själva. På vissa gårdar där det fanns får fick de också några skålpund ull till varje familj. Ullen spanns sedan till garn av någon gumma som hade spinnrock, och som kunde den svåra konsten. Av ullgarnet stickades sedan varma strumpor och vantar till hela familjen. Lillys mamma färgade en del av ullgarnet mörkblått till flickornas långstrumpor. Pappas strumpor fick förbli naturvita.

Pengar var det ont om, så det gällde att hushålla med kontanterna. Kaffe och socker, jäst och en del annat måste ju köpas i handelsboden. Även skor och kläder, tyger och mycket annat behövdes ju förstås. Skorna beställdes och syddes av byskomakaren. De var mycket hårda och obekväma för fötterna, och tog därför sin rundliga tid att gå in. Att vara statarhustru var ett mycket tungt och slitsamt arbete, när allt måste göras för hand. Men trots detta och trots att Lillys mamma hade ett handikapp, hon var nämligen halt efter en olycka i barndomen, så var hon väldigt nogga med att hålla rent och snyggt omkring sig. Även barnen och mannen hölls rena och hela så gott det gick med de möjligheter som stod till buds.

Vatten till tvätt och rengöring måste bäras lång väg, från en källa i ett dike. Det blev många vändor fram och tillbaka med hinkarna och oket en tvättdag. Lilly och hennes syskon fick också hjälpa till när de var stora nog att bära en bleckflaska med vatten. Men innan tvättningen kunde börja måste tvättmedlet tillverkas. Det gick så till att man först sparade all aska som blev i vedspis och kakelugn, slog vatten på och lät det sedan stå och dra i flera dagar. Silade sedan från det grova och man hade den finaste lut att koka den vita tvätten i. Den kokades i en järngryta med ben, som stod direkt på marken och eldades med ved under. Till kulört tvätt användes grönsåpa som fanns att köpa i handelsboden.

När Lilly var omkring två år flyttade familjen till en annan gård som hette Ella gård. Det flyttades mycket bland statfolk på den tiden, ibland varje år och ibland ännu oftare. Människans eviga längtan efter något nytt och bättre gjorde sig ofta påmind, men så kallades också statarna för flyttfåglarna och det var ju verkligen sant. Från den här tiden på Ella minns inte Lilly så mycket, men en otäck händelse har dock etsat sig in i hennes minne. En natt, när Lilly låg och sov, uppstod plötsligt brand i statarlängan, där de bodde tillsammans med flera andra statarfamiljer. Hon minns, som i en dröm, att pappa och mamma lindade in henne i en filt och sprang till en granne med henne. Storasyster fick springa själv bredvid. Detta blev ett minne för livet, någonting hon aldrig glömde. Här blev också det tredje barnet fött, en flicka som fick namnet Nelly. Ännu en mun att mätta i familjen.

Snart var det dags att flytta igen. Den här gången till Jakobsbergs gård, som inte låg så långt från den förra. Där skedde något mycket stort och efterlängtat. Den förste och ende pojken kom till världen. Han blev döpt till Karl Aron, och eftersom han var den ende pojken i syskonskaran så blev han nog lite bortskämd ibland kanske. Varefter som barnen växte upp fick de lära sig att hjälpa till med allehanda göromål som de kunde uträtta. Bära ved och vatten, diska och sopa, gå till handelsboden och mycket, mycket annat, som ett barn kunde hjälpa till med.

Ibland blev det också tid över för lek och skoj. Uppfinningsrikedomen var stor när det gällde att hitta på lekar. Kottar, stenar, tygtrasor och allt möjligt som hittades på sopbackar och vindar kunde användas. Ibland fick de vara med herrskapsbarnen och leka. De hade nämligen en ponnyhäst som drog en liten vagn, och där fick de vara med och åka. Det var förstås mycket roligt. Där fanns även en sjö i närheten av gården, dit barnen sprang ibland för att bada. Då var fint, tyckte barnen, för då kunde de plocka nötter på hösten när de var mogna. Lilly minns också att det fanns en bock som gick lös i stallet. Han kallades stallbocken och hade väldigt respekt med sig. När barnen kom in i stallet någon gång var han mycket kvick med att knuffa omkull dem med sina stora horn. Då blev det gråt förstås, och så fick pappa komma till undsättning och hjälpa upp dem, till nästa gång det hände.

Kapitel 2

Gården som nu stod i tur i raden av de många flyttningarna hette Säby. Mellan varje flyttning fick statarna alltid en vecka ledigt för att ordna allt möjligt som var nödvändigt vid ett sådant tillfälle. Den ledigheten kallades slankveckan, och var mycket välkommen. Det var så gott som den enda "semester" en statare kunde få på den tiden. Nu blev Lillys pappa ladugårdskarlar för första gången, och då var det dags för mamman att börja hjälpa till med mjölkningen. Det var alltid självklart att ladugårdskarlar skulle mjölka. På denna gård mjölkade även de andra statgummorna, eftersom det gjordes för hand. Där fanns inga mjölkmaskiner då. Det blev att stiga upp före fem på morgonen för att mjölkningen skulle bli färdig till halv sju, då det var tid för första målet. Barnen sov i regel tills mamma tände i spisen och satte på potatisen. Alltid sill och potatis till frukost, rågmjölksgröt och mjölk till kvällsmål.

Ja, så gick tiden på den gården även mot sitt slut. Nu kom den slutgiltiga flyttningen i Lillys barndom. Det blev till Värsta gård, som ligger i Mälardalen i Uppland. Herrskapet på den gården visade sig vara mycket måna om sitt arbetsfolk och försökte alltid att ordna allt till det bästa. Det hade fallit mycket snö på natten till flyttningsdagen. Det var kallt och olustigt och ge sig iväg till stationen. Den första snön för vintern hade kommit, trots att det bara var den 24 oktober ännu. Detta var det sedvanliga datumet för flyttning på hösten för statarna. På våren flyttade man den 14 mars.

Möblerna och det andra bohaget hade redan lastats på tåget för vidare transport till Bålsta station. Familjen tågade iväg till stationen med pappa i spetsen, bärande på den stora väggklockan i famnen. Den var väl inlindad i ett tygskynke, för att aktas mycket noga och han höll den i sina armar ända fram till gården. Han var väldigt noga med sin fina klocka och drog upp den regelbundet varje söndag för att den inte skulle krångla. Den gick också perfekt genom alla åren. Vid Bålsta station mötte hästskjutsar från gården. Vagn för möblerna och kärra för människorna att åka i. Det var kallt och ruskigt väder, men väl baddat med halm och hästfaltar i kärran, så de frös inte ändå, minns Lilly. När de kom fram till statarlängan där de skulle bo var det eld i spisen och kaminen så det var varmt och skönt. Någon av jungfrurna från herrskapsköket kom med smörgåsar och något varmt att dricka, så de blev verkligen väl mottagna. Detta bådade gott för framtiden tyckte Lillys föräldrar, och de kände att de kommit till en mycket bra gård. De kände sig välkomna.

På Värsta gård fanns mjölkmaskiner, som drogs av en fotogenmotor och det var ju en stor nymodighet. Däremot fanns ingen elektricitet ännu, så den så kallade "eftermjölkningen" måste göras för hand, då maskinerna inte ansågs kunna dra ur all mjölk ur juvren. Motorn stod i ett litet hus bredvid ladugården. Ibland, när det var mycket kallt på vintern, strejkade motorn, och då fick en av ladugårdskarlar gå från dörr till dörr och buda gummorna, för nu måste det handmjölkas. I vanliga fall var det bara två gummor som skötte mjölkningen för hand. Mjölken kördes med häst och vagn (släde på vintern) till närmaste järnvägsstation, som var Bålsta, för vidare befordran till Mjölkkentralen i Stockholm. Mjölkkusken skötte samtidigt som postsysslän, som bestod i att lämna en tom postväska och hämta en med post i från stationen. Väskan öppnades på kontoret, och dit fick folk gå och titta om de hade någon post. För att lysa upp i ladugården användes gaslampor och det var ett väldigt klart och bra sken från dem. I arbetarnas lägenheter användes fotogenlampor. Många hade väl också en fotogenlykta att hålla i handen under mörka höst- och vintermorgnar, när man skulle gå till ladugården. Så småningom kom då elektriciteten. Vilken oerhört stor händelse detta var, när man för första gången fick trycka på en knapp och det blev ljus med

en gång. Borta var allt besvär med att fylla lamporna med fotogen och putsa sotiga lampglas. För att inte tala om alla gånger man fått bära hem fotogenen från handelsboden, i den lilla treliterskannan. Nu stundade sannerligen ljuvare tider.

Kapitel 3

Nu hade Lilly fyllt sju år och skulle börja småskolan. Vägen dit var lång och gick över skogar och backar sommartid. På vintern måste de följa körvägen så gott det gick i snön. De stora gårdarna i socknen skötte om snöplogning med hästar och träplogar. Plogarna var skodda med järn för tyngdens skull. Var det mycket snöiga vintrar blev det inte alltid lätt att hinna hålla undan snön i tid, utan barnen fick många gånger pulsa i de höga drivorna. De blev ofta våta långt upp på benen. Då fanns ju varken stövlar eller långbyxor att skydda sig med. Tur att det var eld i den stora, svarta järnkaminen i skolsalen, när de kom fram. Där fick barnen rada upp sig och kanske torka lite också tills det var dags att gå den långa vägen hem igen. Men dessförinnan måste de ju ha lektioner förstås och lära sig att skriva och räkna på griffeltavlan.

Matsäck hade de med sig i spånkorgar med lock och handtag. Lika för pojkar och flickor. De där korgarna var väldigt bra att puckla på varandra med, när man blev osams, men det var inte så bra för korgarna, och pappa och mamma blev nog inte heller så glada åt ofoget. I Lillys korg hade mamma lagt ned hembakat hårt rågbröd med fläskflott på, eller kanske ibland lite margarin (Pellerins växtmargarin). Bondbarnen hade bättre matsäck med riktigt smör och mjukt rågbröd och kanske till och med ett stekt ägg ibland och en butelj med mjölk. Redan då fick Lilly och hennes kamrater lära sig att det var skillnad mellan statfolk och de mer besuttna som bönder och herrskap.

I småskolan hade man "fröken", i storskolan lärare. Fröken var även slöjdlärare för storskolans flickor. Pojkarna hade ingen slöjd. Flickorna fick där lära sig de första grunderna i att sticka, sy och stoppa. På den tiden var strumporna stickade i ullgarn, som var hemspunnet, och därför inte så starka att slita på. Det blev ofta hål, och då fick man hjälpa mamma att stoppa dem. I en så stor familj blev det många par strumpor att hålla efter. Slöjdandet började med stickning av grytlappar, avigt och rätt. Sen fick de sy en fin påse av tyg att förvara handarbetet i, så det inte skulle bli smutsigt. Den påsen har Lilly kvar ännu i dag som ett minne från skoltiden. Så småningom fick de övergå till svårare saker som att sticka strumpor, vantar och liknande. Att lära sig sy olika stygn på en liten duk var roligt, tyckte flickorna. Det var korsstygn, kråkspark, efterstygn, langett och kanske några fler varianter. Sen fick de sy trådknappar och knapphål. Mycket av detta hade de nytta och glädje av senare i livet.

Ibland fick barnen arbeta i lärarens trädgård med att rensa ogräs, räfsa löv eller plocka frukt. Pojkarna hade även egna små trädgårdsland med morötter och lite andra grönsaker, som de fick gå till skolan på sommarlovet och sköta om. Detta ingick i skolschemat och kallades trädgårdsskötsel, det fick man betyg på. På hemvägen från skolan kunde man ha mycket roligt, åtminstone på sommaren. Klättra på stenar och i träd, bygga riskojor och mycket annat. Flickorna plockade efter blommor och pojkarna kastade "smörgås" nere vid sjön med flata stenar som de hittade i strandkanten. Eller seglade med barkbåtar, som de kretat till själva, med ett lämpligt löv till segel.

När Lilly gick andra året i storskolan, föddes hennes sista syskon, en flicka som fick heta Alva. Nu var syskonskaran fulltalig, fyra flickor och en pojke. Det var inte så många för att vara på den tiden. Ofta var statarfamiljerna väldigt stora, med tio till femton barn. Givetvis hade dessa stora familjer mycket fattigt. Statlönen var ju inte större för dem än för andra familjer med färre barn. På skolloven fick barnen "gå i herrgård" och hjälpa till med allehanda sysslor, som de kunde utträta. Det kunde vara rovgallring, vara med vid bärplockning i trädgården, vid höbärgningen eller något annat arbete. För detta fick de en liten slant, som sedan alltid lämnades till föräldrarna, för det behövdes i hushållet. Kanske fick Lilly behålla någon tioöring för eget bruk. Ett hårband eller något annat hon önskat sig kunde det väl bli för den slanten, eller också sparade hon den länge, länge. Med glädje och stolthet lämnade hon sina egna förtjänta pengar som ett bidrag till hushållet. Det var en skön känsla, det kändes helt naturligt.

Rovgallringen gick så till, att rättaren på gården mätte upp en lagom stor ruta åt var och en av barnen, som de fick beting på. Det vill säga, att när den rutan var färdiggallrad, så fick de gå hem för dagen. Den som var snabb i vändningarna, kunde kanske få lite tid över för bad och lek. Men gallringen måste göras ordentligt, med lagom avstånd mellan plantorna, annars blev det bakläxa och kanske skäll. Rättaren hade i förväg visat dem hur de skulle göra. Han kom sedan ut och inspekterade emellanåt så det inte blev något fusk. Det var inte så lätt alla gånger för en barnunge att gå där i rovlandet i den brinnande solen och bara tänka på arbete. Ibland blev det allt att rulla runt i diken och leka en stund, eller bara ligga där och vila sig.

När höet strax före midsommar stod färdigt för skörd fick barnen också hjälpa till med att räfsa upp ur diken och bära fram till hässjorna i små fång som de rådde med. Vuxna och barn hjälptes alltid åt i skördetiden. Arbetet pågick från sju på morgonen till sju på kvällen, ja ännu längre ibland när hotande regnmoln seglade upp på himlen. Då blev det extra bråttom att få så mycket som möjligt gjort innan regnet kom. Mitt på dagen hade man en timmes middagsrast, då folket och hästarna skulle vila och äta. Den timmen var efterlängtat, inte minst av barnen, då fick man samla kraft en stund till den dryga eftermiddagen. Och maten smakade härligt efter det hårda arbetet ute i det fria.

Man gick nästan man ur huse i dessa skördetider, för fälten var stora och mycket gjordes fortfarande för hand. Det var ett stort rättarlag som gick ut om morgnarna med sina redskap för att arbeta hela dagen i sitt anletes svett. Dagen före höhässjningen hade klöver och timotej slagits med slåttermaskiner dragna av parhästar, hörnor och diken med liar. Det gröna, tunga fodret behövde torka ut lite och bli lättare att hantera. Nu selades hästarna för vagnarna, som lastades med hässjestör, linor, spett och annat som behövdes vid bärgningen. Inte minst viktigt var den stora 25-liters flaskan med svagdricka, som alla fick dricka ur så mycket de ville. Det bjöd gårdsägaren på och det var mycket uppskattat. Flaskan ställdes i ett skuggigt dike för att hålla sig sval så länge som möjligt. Dit blev stegen många innan dagen nått sitt slut. Ja, när dagen nått sitt slut, då såg man med tillfredsställelse på sitt arbete. Raderna med hässjor, som stod där i väntan på sol och torkväder för att sedan köras in på skullar och i lador. Då fick också barnen vara med och "peta av" hässjor och räfsa med härven så det blev rent och snyggt där hässjan hade stått, och så var det dags att nysta av linorna från stöarna.

Kapitel 4

Något som var ett underbart avbrott i vardagen, var de stora helgerna, åtminstone på den här gården. Herrskapet ordnade alltid något extra då för sina anställda och underlydande. Det tycktes roa dem själva också och det gjorde ju inte saken sämre. Som midsommarafton till exempel, det var den absoluta höjdpunkten på sommaren.

Då samlades allt gårdens folk för att klä och resa majstången. Kvinnorna och barnen plockade så mycket blommor och löv de kunde hitta och klädde sen stången så vackert de kunde. Så var det karlarnas och de stora pojknarnas tur att resa den. Då behövdes starka armar för stången var både lång och tung, och hurra-ropen skallade mot skogen, när den stod där som en drottning i sommarens vackraste tid. Sen började midsommarfesten med dansen och ringlekarna kring stången. Alltid fanns det någon som kunde hantera ett dragspel så man fick musik till dansen. Och så var det sällskapslekarna som var väldigt skojiga och väckte många muntra skratt, som "springa i säck", "sista paret ut" och liknande. Alla var med och lekte och roade sig av hjärtans lust, även herrskapet och deras tjänstefolk. Lilly minns särskilt en gång när de lekte "sista paret ut", och hennes pappa sprang som en besatt för att fånga in "frun" och lyckades till sist. Då fick alla åskådarna mycket roligt när han kramade om henne. Tävla i att gå på stylvor gjorde man också, och den ena var skickligare än den andra, men ibland blev det trots allt ordentliga kullerbyttor i det tovigra gräset.

Nu började det suga ordentligt i magarna efter all skoj, dans och lekar, och nu kom det bästa av allt: Smörgåsarna! De var färdigbredda av flickorna i köket och bars ut i en stor klädkorg till ett långbord som stod där i gräset. Nu fick alla äta så mycket de ville och förmådde. Till råga på allt var det underbart på-

lägg på dem också... Så var det svagdricka till, så ingen behövde gå hungrig eller törstig från det bordet. Vilken dröm! Detta blev ett underbart minne för livet.

Nej, nu höll Lilly på att glömma vad som hände när stängen var rest! Då vankades ju kaffe med dopp (saft för barnen), som dukades fram på långbordet i gröngräset. Då blev det strykande åtgång på kakor och bullar sen den första blygheten lagt sig hos barn och vuxna.

Så småningom led dagen mot sitt slut och det var dags för barnen och de äldre att gå hem och sova, trötta men lyckliga. Ungdomarna drog sig uppåt, till den i förväg lövade logen för att fortsätta dansen där. Solen hade för länge sedan gått ned, och luften kändes allt rårare. Det var skönt att komma inomhus, även om det bara var på logen. Men så fort dansen kommit igång var de snart varma igen. Framåt morgonsidan, då de gick hem igen, var de mycket trötta och ömma i fötterna, men vad gjorde det när man var ung och ännu ett härligt sommarminne rikare.

Kapitel 5

Så var det åter vardag och tid för arbete igen. Något som även ingick i Lillys och de andra barnens sysselsättningar emellanåt var att valla kor. Det innebar att se efter en stor skara kor, som gick lösa på bete, så att de höll sig inom det tillåtna området och inte drev iväg för långt. Ibland var det inte så lätt, särskilt i början av utgångstiden, då det ännu hade nyhetens behag för djuren att vara ute efter den långa vintern i ladugården.

Det var oftast två barn som vaktade tillsammans från var sin sida av fältet. Det behövdes för avstånden var stora och det gröna på andra sidan diket lockade. Vissa stunder kunde korna beta så lugnt att det gick att sitta ner ett tag. Andra gånger var det ett rysligt springande med käppen (barfota) för att få hopen samlad igen. Lilly hade en "stickstrumpa" med sig att arbeta på under de lugna stunderna. Det dög inte att bara sitta och slöa. Alltid blev det några varv stickade på långstrumporna, som hon sedan skulle ha i skolan på vintern. Det här med kovallningen var ett långtråkigt arbete, tyckte barnen, särskilt under regniga dagar. Att gå där timme ut och timme in med detta stora ansvar var inte så lustigt för en barnunge. Den bästa stunden på dessa valldagar var när ladugårdskarlen efter mockningen stod i dyngdörren och ropade: "Kossera, kossera kom!" Då satte korna av i full karriär mot ladugården så det smällde om klövarna. Kvällen var tydligen lika efterlängtdad av dem som av barnen. Äntligen fria för i dag!

Ja, dagarna kom och gick med omväxlande allvar och lek. Ibland hände något extra roligt, som satte lite guldkant på vardagen. Glädjen och nyfikenheten var stor, när det kom en gårdfarihandlare eller kringvandrande fotograf till gården. Gårdfarihandlaren hade ett stort knyte med sig med sina varor i, och det löste han upp inne på köksgolvet hos någon av arbetarfamiljerna. Där samlades sedan hela gårdens kvinnor och barn omkring honom för att se på härligheten och kanske köpa något. På detta vis slapp han besöka varje lägenhet, men trängseln var säkerligen mycket stor, och mycket spännande, tyckte barnen. Han hade allt möjligt att sälja och bra var väl det, för arbetarkvinnorna kom sällan eller aldrig till samhället för att handla. Visserligen hade lanthandeln det mesta av det här, men nu fick man det ju hemburet också. Där fanns tyger till klänningar och förkläden, underkläder åt både karlar och fruntimmer, sytråd, nålar, kängsnören, kammar, hårband och mycket, mycket annat. Hur kunde ett knyte som mannen bar på axeln rymma så mycket?

De flesta arbetarkvinnor sydde kläderna själva, efter varierande förmåga, åt sig och barnen. Kanske en del inte var så händiga eller inte hade någon symaskin. Lillys mamma hade symaskin (den hade hon köpt innan hon var gift för hela 25 kr kontant) och var duktig att sy så hon hjälpte även andra ibland. Då låste hon alltid in sig i kammaren för att få ro för allt spring. Hon måste ha lugnt omkring sig för att kunna tänka och göra rätt. Det fanns inga mönster att följa då. Under tiden som mamma sydde där inne fick flickorna turas om att diska och sopa innan de fick gå ut och leka. Ibland försökte de fuska förstås och lindade in besticken i handduken i stället för att torka dem innan de sprang ut, men det upptäcktes alltid av mamma, som snart hade dem inne igen. Då var det bäst att göra om arbetet ordentligt så det inte blev lugg.

Någon enstaka gång kom en vandrande fotograf även till den här gården för att se om han kunde göra några förtjänster. Och säkert gjorde han det! Då fick vem som helst ställa upp och låta fotografera sig, och en del utnyttjade tillfället till stor glädje för sig själva och kommande generationer. Alla tyckte det såg så roligt ut när fotografen kröp ned bakom det svarta skynket och tryckte av. Ett kort som finns i Lillys kortask än i denna dag, föreställer hennes pappa i ladugården med en lång björkriskvast, som han använde att sopa bakom korna med. Den hade han förresten gjort själv, han brukade tillverka några sådana varje år. På ett annat kort står lillasyster Alva, mamma och en liten systerdotter till Lilly fint uppklädda framför en blommande buske. Det var även så gott som obligatoriskt att hela rättarlaget radade upp sig på stallbacken för fotografering. På samma plats som de ställde upp sig varje vardagsmorgon klockan sju under vällingklockans klang för att sedan av rättaren befallas ut till olika sysslor för dagen.

Rättarlaget bestod av ett trettiotal personer inräknat med dagsverkstorparna, som bodde i småstugor uppåt skogarna en bra bit från själva gården. Därifrån fick torparna gå, vinter som sommar, den oftast långa vägen fram till herrgården för att göra dagsverken för sina torp som arrende. Hur många dagsverken per år, det berodde på hur stort torpet var. En del torpare kunde hålla tre till fyra kor och en häst, medan andra bara hade en ko och lite smådjur, kanske bara några getter i sämsta fall. Geten kallades ofta för fattigmans ko. Dessa småtorpare kallades backstusittare och hörde nog till de fattigaste människorna på landsbygden om man frånräknar luffarna förstås. Och ändå ansågs detta att vara torpare eller backstusittare lite förmer än att vara vanlig kördräng. Även om det var mycket arbetsamt och slitigt så hade de dock egna djur och bodde lite för sig själva i backarna. De större torpen hade ofta en egen dräng anställd, som fick gå i herrgården och göra dagsverken i torparens ställe. För det fick han då av sin husbonde mat och husrum och någon liten kontant ersättning.

Kapitel 6

Till varje gods och större gård hörde också ett trädgårdsmästeri med egen trädgårdsmästare. Så var det även här. Där odlades mycket grönsaker, bär och frukt. Dels för herrskapets eget behov, men också till försäljning. Det som skulle säljas fraktades med häst och vagn till Finstaholms brygga för vidare befordran med ångbåten till Uppsala

Barnen som inte var alltför små fick hjälpa till med bärplockningen när den tiden var inne. Det var roligt tyckte dom, åtminstone till att börja med. Då kunde ett och annat solmoget bär slinka in i munnen emellanåt. Mums vad gott! Godsaker vankades ju sällan. Men även det blev enformigt i längden. Dagarna blev långa och kvällen efterlängtnad. Många kvällar efter arbetets slut sprang barnen den långa vägen ner till sjön för att bada. Då hade solen redan gått ned och det var ganska svalt i luften, men ännu dröjde ljumheten i vattnet efter den solheta dagen kvar en stund. Nu var arbetsdagens möda glömd, nu var det lek och glädje. Barnens anpassningsförmåga är verkligen underbar!

En sommar, omkring 1911, minns Lilly alldeles särskilt väl. Åskan gick alldeles förskräckligt nästan varje dag en längre tid. Så gott som dagligen fick gårdens folk ge sig ut med hinkar och bilda kedja från något dike eller mindre kärr i närheten beredda på det värsta, nämligen att åskan skulle slå ner och tända eld på gården. Alla vuxna som orkade och kunde komma ifrån måste hjälpas åt att langa de tunga, galvaniserade hinkarna fyllda med vatten om "röda hanen" skulle komma lös. Lyckligtvis hände det inte på Värsta, men vid en annan gård knappt en mil därifrån hände det. Blixten slog ned i ladugården och ödelade den helt varvid även en del djur blev innebrända. Ett hemskt barndomsminne!

När hösten närmade sig stundade åter en arbetsam tid. Säden var nu mogen och färdig att mejas. Sädesslagen som odlades var råg, vete, havre, blandsäd och ärtor, gröna och gula. Rågen och vetet var till människorna och det maldes till mjöl i en väderkvarn vid granngården Nyborg. Det övriga maldes i en mindre kvarn hemma vid gården till gröpe åt kor och svin och kross till hästarna som kraftfoder.

När säden var mogen och vädret var bra körde karlarna ut med självavläggarna för att meja på fälten. Dessförinnan hade de "slagit omkring" med liar igen precis som de gjorde med höet. Självavläggarna drogs av hästar och fungerade så att de automatiskt skar av, samlade ihop och lade åt sidan lagom stora

“rusk”, som sedan bands för hand till kärvar. Det föll sedan på kvinnornas och även i någon mån de större barnens lott att binda dessa kärvar för hand. Usch, så vasst och stickigt det var och även tungt att dra åt banden så hårt att de höll ihop när de sedan hängdes upp på störrar eller skylades! Barnen fick sedan bära fram kärvarna och lägga i lagom högar. Kvinnorna var med och reste “band” i långskyl. Till långskylarna satte man upp störrar med visst mellanrum och band linor emellan. Sedan restes “banden” mot varandra från var sida av linan i långa, långa rader på åkrarna.

Det var en mycket stor händelse när den första självbindaren kom till gården. Då måste alla, både stora och små, ut för att titta på underverket. Vilken sinnrik uppfinning, som alldeles av sig själv och med sådan lätthet kunde binda och kasta ut kärve efter kärve utan minsta ansträngning för någon människa. Den drogs av hästar, och en man satt på själva bindaren för att reglera utkastningen av banden med en lätt tryckning av foten. Det hade till på köpet anskaffats två stycken självbindare, så nu skulle det komma att gå undan med skördandet. Och vilken oerhörd lättnad i arbetet det blev. När säden var ordentligt torr kördes den sedan i lass efter lass in på logen, där den travades fint från golv till tak för att så småningom tröskas där på vintern.

Ja, det var säden det, och nu var det dags för rovorna att komma ur jorden. Ännu ett tungt arbete för barnen att vara med om. Att gå i det ofta regnvåta landet, försöka rycka upp de hala, tunga rovorna och sedan “blasta” dem var ingenting som barnen längtade efter precis. Rovorna travades sedan av karlarna i “stukor” för vinterförvaringen. Till stukorna grävde man först en stor grop, lade ett tjockt lager halm i botten, travade rovorna jämnt och fint i den för att sedan täcka med ytterligare halm. Ovanpå halmen skottades sedan ett tjockt lager jord för att rovorna skulle klara sig mot kölden hela vintern. När sedan korna började utfodras med dem, gjorde man ett hål mitt uppe i stukan och tog ut så mycket som behövdes åt gången. En annan läckerhet för dem var melassen som strilades över halmen för att den lättare skulle slinka ned. Melass är en avfallsprodukt man får vid framställning av socker. Den såg ut som mörk sirap men smakade bra mycket beskare, tyckte Lilly, när hon stack i fingret och provsmakade. Det var roligt att stå och titta på korna när de åt av rovorna. Det knastrade så lustigt och såg så gott ut. Hon riktigt såg i deras ögon hur de njöt.

När hon stod så och tittade, kom hon att tänka på en gång för mycket länge sedan, då hon fick smaka på den första glassen i sitt liv. Det var när de bodde på Säby gård. Hon hade bott hos en moster och morbror en tid på försök, för dessa makar hade inte fått några egna barn, så de ville behålla Lilly för alltid. Men Lillys mamma kunde inte skiljas från sitt barn, så nu hade hon varit och hämtat henne. På hemvägen besökte de även mormor och morfar, som bodde i Vallentuna. Morfar hade en egen smedja där och ett litet hus, som han själv hade byggt och döpt till Syrenelund. Nåväl, när de på hemväg därifrån kom med tåget till Stockholms centralstation så hände det. Där fick de se en stor skara mörka, grant klädda människor, som visade sig vara zigenare, ivrigt ätande på någonting konstigt vitt. Då beslöt Lillys mamma att offra en slant och pröva på den här nymodigheten. Hon var väl så glad att ha sin lilla flicka hos sig igen så det måste firas. Så köpte hon varsin glass åt sig och Lilly och så begicks premiären. Det var en liten kexbåt med någonting vitt fruset i, och inte smakade det så märkvärdigt som de hade trott. Och ändå kom hon att minnas det länge, och det dröjde många år innan hon fick smaka en glass igen. Hon kom dock senare i livet att tycka mycket om glass.

Kapitel 7

Till höstarbetena hörde också potatisupptagningen. Varje år fick statarna två hundra kilo potatis att sätta till sig och sin familj. En del hade även gris så det kunde gå åt mycket. Sättningen skedde alltid gemensamt med de andra familjerna. Karlarna körde upp fårorna med häst och årder, och kvinnorna och barnen satte sedan potatisen med jämna mellanrum. Längre fram på sommaren måste landet skyfflas och hållas rent från ogräs och även kupas när plantorna var lagom stora. Detta med kupningen var väldigt viktigt för att potatisen skulle bli fin. Dels behölls fuktigheten som fanns i jorden längre, och dels kom jorden upp mot plantorna så inte potatisen låg för grunt och blev grön.

Upptagningen av "pluggen" på hösten gjordes också tillsammans för det var enklast så. Fårorna kördes upp med årdret och sedan var det bara att plocka upp och smeta av potatisen och kasta den i hinken. Hinkarna tömdes sedan i säckar vartefter de blev fulla. Det var liv och rörelse i potatislandet med så mycket människor i farten. Även småbarnen var, väl påbyltade, där med sina mammor. De fick väl leka och roa sig bäst de kunde under väntetiden. Mot kvällarna stod det långa rader med fyllda säckar i åkern. Då kom karlarna med häst och flakvagn och hämtade dem hem till källaren för vinterförvaringen.

Potatisen var ett mycket viktigt födoämne i arbetarfamiljerna då. Den, tillsammans med brödet och mjölken, sillen och saltströmmingen, var den huvudsakligaste födan. En fläskbit ibland för dem som hade gris och det hade de flesta. Någon del av grisen kanske lämnades till handelsboden som delbetalning för andra varor.

Mjölken som man hade i stat hämtades varje morgon i mjölkkrummet, som låg intill ladugården. Där mättes den upp av befallningsmannen eller hans fru i små bleckflaskor med lock. Tre liter till varje familj, fyra till ladugårdskarlarna, var ransonen. Sedan fick den som ville köpa extra om det behövdes. Det kostade tio öre litern. Lillys mamma brukade köpa ibland när hon skulle göra pannkakor eller dylikt. Den spenvarma mjölken slogs upp i en stor spillkum, som fick stå ett dygn så att grädden flöt upp. Sen skummade hon den och fick den finaste visprädde. Skummjölken drack man sedan till maten eller åt den till "vattgröten" (gjord på rågmjöl). Av visprädden kunde det sedan bli en klick smör ibland om hon sparade grädde tillräckligt länge. Hon hade ju visserligen ingen kärna, men det gick ju bra att vispa den också även om det tog lite tid. Lilly minns hur underbart gott det smakade med riktigt smör på det hembakade grova rågbrödet. Vilken njutning! Hon minns också att de alltid fick äta sig mätta. De behövde aldrig gå hungriga till sängs. Även om det var knappt med sovlet ibland så fick de i alla fall äta mjölk och bröd så mycket de ville.

Så var potatisen ur jorden för den här gången och det började tryta i mjölbingar och gröpslårar. Säden var inkörd från åkrarna för länge sedan, och det var dags för den första tröskningen. Den pågick sedan mer eller mindre hela vintern med uppehåll ibland för annat viktigt arbete som måste göras. Till exempel ta upp is för kylning av mjölken, köra ut dynga på åkrarna eller hugga i skogen.

För att dra tröskverket måste man ha en motor, och när det inte fanns någon elektrisk sådan så användes en ångmaskin, som stod i ett litet hus för sig själv en bit från logen. Det var för brandriskens skull som den inte fick stå för nära de övriga husen. Från ångmaskinen gick det en vire till ett stort hjul från vilket det sedan i sin tur gick en rem till en remskiva, som sedan drog tröskverket. Ångmaskinen eldades med ved, det fick smeden på gården göra. Han hade jämnt göra dagarna i ända, att lägga in stora vedklabbar så att verket gick fint och jämnt och inte stannade. De mindre barnen som inte kunde hjälpa till på logen brukade bära ved åt "smen", för han var en snäll gammal man. Dessutom var han väldigt from. Han brukade ha bibeln liggande i fönstret i maskinhuset och läste väl några rader ibland som vederkvickelse.

Inne på logen var det många karlar, kvinnor och större barn som arbetade med olika sysslor. Några kastade fram sädeskärvarna på "matarbordet". Där stod två av barnen och löste upp dem vartefter som en matare matade ned dem i tröskverkstunnan. Banden var väldigt långa och tunga, särskilt rågen, så det var ingen sinekur att stå där i dammet timme efter timme och kröka rygg. Så kom halmen ut ur ett hål i verket och säden ur ett annat ner i säckar. Halmen måste bäras undan hela tiden och packas upp i det motsatta loggolvet tills det var fullt där. Man måste vara flera stycken som kastade till varandra för att hinna hålla undan. Sedan fick man stacka utanför logen i värsta fall och det var ett väldigt kallt och tungt arbete. Halmen kylde så förskräckligt om ben och fötter. En gång frös Lilly så hemskt om fötterna att hon grät. Det gick inte att hålla tillbaka tårarna längre. Då kom befallningsmannen och sa, att hon fick gå in för dagen och glad blev hon förstås. Säckarna med säden togs om hand av karlarna, hivades upp på en vagn och kördes till magasinet vartefter det blev fullt lass. Dessförinnan hade de satt dit tomma säckar igen för ny påfyllning.

Så gick tröskdagarna med sitt monotona dånande och dammande dagarna i ända med avbrott för mat och kafferaster ibland. Om det blev något krångel med tröskverket så jublade ungarna för då blev det ju en

extra rast. Det hände emellanåt att en ribba på halmuppfodringen gick av så att verket måste stannas och gubbarna fick reparera felet. Det där upptäckte barnen efter ett tag, och då kom dom på ett knep att stoppa det hela för en stund för att få den där pausen. Någon av de djärvaste pojkarna stack ned ett gaffel- eller kvastskäft mellan ribborna med den påföljden att en ribba gick av, och då var det ju tvunget att stanna motorn igen. Då passade barnen på att pusta ut och vila en stund i den mjuka halmen. Detta fick ju inte ske för ofta förstås, det kunde ju upptäckas och då hade det säkert inte varit roligt att vara den pojken.

Tröskningen pågick några dagar i sträck tills man började få fullt med halm på logen och säd på magasinet. Nu måste djuren och människorna äta undan en del så att det blev plats för mera. Halmen och blandsäden var till djurföda, medan rågen och vetet maldes till mjöl åt folket på gården. Vetemjålet var väl främst åt herrskapet, men en viss del fick också arbetarna av detta. Det gick åt många brödkakor för att mätta så många magar. Brödet till arbetarfamiljerna bakades givetvis av statarhustrurna själva. Detta skedde i ett särskilt hus, som kallades bryggstugan och hade en stor bakugn. Lilly minns när hon var med sin mamma där, hur ohyggligt tungt och tröttsamt det var. Men det doftade gott från det nygräddade brödet. Kanske fick hon smaka en bit medan det var färskt och mjukt. Det mesta torkades genast efter gräddningen och blev ganska så hårt, men det var ju nödvändigt för att hålla sig länge. Mjukt vitt bröd vankades nästan enbart till de stora helgerna.

Kapitel 8

Tröskningen pågick mer eller mindre hela vintern med uppehåll ibland för annat arbete som måste utföras. När man var inne i december månad så nalkades ju julen och det var verkligen någonting att längta efter, tyckte Lilly och hennes syskon. Nu blev det bråttom i stugan med att städa, feja och baka. Mamma skurade golven, tvättade gardinerna, stärkte dem med "blåelse" i vattnet och satte upp dem igen. Barnen fick hjälpa till med vad de kunde, om inte annat så att bära vatten och ved och på så vis underlätta för mamma.

Spismuren måste kritas och hyllor och skåp rengöras. På hyllorna sattes upp granna hyllremсор av papper med tomtar och andra julmotiv på. De klistrades upp med vetemjölsklister (vetemjöl och vatten) och var mycket trevliga att se på. Oj, så fint det blev i stugan! Fanns det något vackert omslagspapper att lägga kring spisen så var det roligt, om inte så gick det bra med nytt tidningspapper också. På golvet rena trasmattor, tvättade på sommaren och sparade till jul, och så såpdoften som kändes ända ut i farstun. Det pirrade i magen av förväntan och glädje.

Så var det baket med den underbara doften av saffransbröd och pepparkakor, som aldrig bakades annat än till jul. Mamma bakade också en sorts vita enkla kakor, som togs ut med pepparkaksmåtten. Det blev grisar, gummor och gubbar, som ibland även garnerades med karamellfärg i vackra ränder och mönster. Dessa kakor var ganska hårda och smaklösa, men underbara ändå, tyckte barnen.

Julgranen med sin enkla träfot av två korslagda brädor med ett par klossar under och ett borrarhål i mitten var varje år lika välkommen in i stugan. Granen hämtades i skogen av pappa och barnen ett par dagar före jul och togs in på julaftonen för att kläs. Först en stor svensk pappersflagga i toppen och så flaggirlander med många nationers flaggor på grenarna. Glitter och papperskonfekter som barnen själva hade tillverkat. De gjordes av tunt, prassligt papper i olika färger, som fanns att köpa i handelsboden för två öre styck. Även guld och silverpapper användes till garnering av konfekterna eller också klistrade de på olika bokmärken i granna färger. Inuti kunde i bästa fall läggas en sockerbit eller stenhård "bondkaramell". En och annan av de vita kakorna hängdes också upp i granen. Till sist var det stearinljusen i sina hållare av plåt, som placerades ut på lämpliga ställen på grenarna. De fick inte sättas direkt under en annan gren, det kunde få katastrofala följder i form av eldsvåda.

Varje år på julaftonens förmiddag hände någonting underbart. Barnen som var stora nog att förstå detta gick och väntade med olidlig spänning på det stora ögonblicket. Äntligen kom de! Det var kusken på gården, som skjutsade herrskapsfrun och en av jungfrurna med häst och släde för att dela ut julgåvor till arbetarfamiljerna på gården. Alla paketen och de andra sakerna låg i en stor klädkorg, och den var verkli-

gen fylld till brädden. Varje person, liten som stor, fick en gåva väl uttänkt för att passa olika åldrar och kön. Kvinnorna kunde få tyger till klänningar eller förkläden, männen något underplagg eller en flanellskjorta och barnen oftast ett klädesplagg som passade ålder och storlek. Barnen fick också varsin leksak som julklapp, alltifrån skallra till de minsta upp till syskrin eller dylikt åt de större flickorna. Pojkarna fick snickarverktyg eller något annat som passade dem. Dessutom fick varje familj ett paket ljus, risgryn, kaffe och socker så att de verkligen kunde känna att det var jul.

Julklappsutdelningen tog flera timmar av julaftonen i anspråk, ty vägen var lång upp till torpen i skogen och så skulle ju alla lägenheterna i statarlångorna besökas. Glädjen och tacksamheten var stor, både hos givare och mottagare. Julklappar förekom inte så ofta hos arbetare då för tiden, så de här julgåvorna var de enda barnen fick under Lillys barndom. Därför blev detta också ett mycket fint minne för hela livet. Det var likadant så snart ett barn föddes på gården. Då kom alltid "frun" med presenter till den lilla och modern. Babyn fick oftast en liten tröja och mössa, sockor och en kolt i passande färg. Sådant värmdes verkligen i hjärtat på en nybliven mor.

På juldagens morgon åkte man alltid till julottan i släde med facklor, som lyste upp den mörka vinternatten. Ja, det var verkligen mörkt, för man firade ottan mycket tidigt då. Redan klockan fem måste man vara i kyrkan. Dagen före hade befallningsmannen varit runt i stugorna och frågat hur många som ville följa med för att fira julotta. Han måste veta det för att kunna ställa ut tillräckligt med hästar och körkarlar. Herrskapet åkte först i den långa raden av slädar, som kom från olika håll. En del hade även facklor och pinglor på hästarna.

När de kom in i den fullsatta kyrkan och såg alla ljusen i takkronorna, i bänkarna och i de jättestora grannarna på var sida om altarringen, kände Lilly sig så högtidlig. Hon blev alldeles varm i hela kroppen. När så orgeln spelade "Var hälsad sköna morgonstund" och alla människorna reste sig upp i bänkarna och sjöng med så det brusade mot takvalven, då kändes det verkligen att det var jul. Predikan blev väl lite långrandig, men det fanns mycket att titta på medan man väntade att nästa julpsalm skulle sjungas. Människorna i sina bästa kläder och med högtidlig min, så olika hur hon brukade se dem i vardagslag i sina vardagssysslor. Siffrorna på psalmnumren som satt uppradade där framme på tavlan och ljusen förstås, som ovevkligt blev kortare och kortare ju längre morgonen skred fram. Måtte de inte bli alltför korta innan ottan var slut, tänkte Lilly. Gummorna och gubbarna på fattigstugan, som låg alldeles bredvid skolan, brukade ju få stumparna som blev över att använda i sitt mörka rum för att vägleda sig med. Ja, stackars gummor och gubbar, som hade det så eländigt, tänkte hon med sitt goda hjärta. Men ibland brukade bondgummorna i socknen gå till dem med lite "smaka" från slakten eller storbaket, och då blev de gamla glada förstås. Så satt hon och funderade i kyrkbänken, medan det blev allt ljusare utanför kyrkan i den kalla vintermorgonen. Där ute stod hästarna bundna och åt hö medan de väntade på att få dra kyrko-besökarna hem till stugvärmen igen. Själva längtade de säkert till stallet och den goda värmen där.

Nu var juldagen inne och den firades alltid i lugn och stillhet då. Man gjorde inte mer arbete än som var absolut nödvändigt för djur och människor. Barnen tyckte det blev lite långsamt att vara så stilla, men de vuxna uppskattade att få ta det lite lugnt för en gångs skull.

Någon av mellandagarna var allt arbetsfolket uppbyggda till "stora byggningen" på julfest. Då fick de först samlas i matsalen på nedre botten för kaffe och saft med dopp, och det var inte lite dopp som vankades. Faten dignade av läckra bullar och kakor, så det var bara att ta för sig. De vuxna bjöds från faten, men för barnen var det upplagt en stor hög "doppa" för var och en. Om de inte orkade med allt då fick de lägga undan resten i en påse att ta med hem. Ännu mera blev det i påsen, för den snälla frun gick omkring och delade ut godsaker till alla barnen. Det var chokladkarameller, nötter, russin, frukt och andra läckerheter, som de festade på hemma sedan. De vuxna bjöds direkt ur skålarna av alla godsakerna.

När alla var mätta och belåtna bar det iväg en trappa upp till salongen. Lilly tyckte, att de steg närmare och närmare himmelriket ju längre upp de kom. Allt var ju så ljust och vackert och varmt. När de gick efter frun och herrn i den breda trappan upp, då förstod hon att underbarare än så här finns nog inte. Så steg de in i salongen som badade i ljus. Kristallkronorna i taket gnistrade ikapp med alla de tända ljusen, som

fanns i granen och överallt i rummet. Två stora speglar från golv till tak i var ände av salongen förhöjde ytterligare känslan av ljus och rymd. När de steg i på den mjuka mattan i strumpfötterna kändes det som att gå på en tät, tjock gräsmatta med bara fötterna. En ljuvlig känsla! Så satte sig frun vid det fina pianot, och barnen fick samlas kring henne för att sjunga julsånger. Alla fick sjunga med så gott de kunde. Det var så stämningsfullt och vackert, minns Lilly med glädje.

Kapitel 9

När helgdagarna var över vidtog vardagen med sitt arbete igen. Barnen som gick i skolan var lediga ganska länge ännu för vinterloven var långa då. Det nya läsåret började nämligen på vårvintern och pågick en bra bit in på försommaren.

Det fanns en hel del att roa sig med för barn och ungdom även på vintern när man var ledig. Åka spark eller kälke i backarna till exempel när det var bra före. De stora pojkarna kunde få låna ett par skogskälkar att åka på. På grund av att kälkarna var så tunga blev det en väldig fart på dem. Då gällde det att försöka styra med fötterna så man inte körde in i stengärdesgården som fanns på båda sidor om vägen. I regel satt det flera pojkar och kanske någon flicka som var djärv samtidigt på kälken. Ibland blev det omkullkörningar förstås, men det var bara roligt att tumla om i snön ett tag. De yngre barnen hade enklare åkdon men roade sig bra ändå.

På ett kärr i skogen hade någon, sedan isen blivit stark nog, gjort i ordning en sk slängkälke. Det fungerade så att först var en stolpe fastsatt på mitten av kärret och därifrån utgick en ganska lång stång vid vars ände en spark eller kälke var fäst. På sparken satt så ett av barnen medan någon av de andra sköt på stången så det blev fart runt, runt. Nästan som en karusell fast med handkraft. Så där höll de på tills de var trötta och kanske yra i huvudet.

Man kunde också ägna sig åt andra lekar, som att bygga snöfästningar till exempel, eller göra snögubbar när det var kramsnö. Blev det sen kallare ett tag så frös dessa fästningar och gubbar till is och höll kanske hela vintern. Mellan fästningarna utkämpades många hårda slag, tills de så småningom, delvis beroende av väderleken, tragiskt föll i ruiner. Att göra snölyktor var också mycket populärt. Då formade man först en stor hög med snöbollar av lämplig storlek som sedan travades till fina lyktor med en liten öppning längst ner vid ena sidan. I den öppningen stack man in handen och ställde en liten ljusstump mitt i. Alltid var det någon som hade en eller annan stump kvar sedan julen. När det sedan blev mörkt mot eftermiddagen var det bara att tända ljuset och beskåda underverket inifrån. Barnen tryckte näsorna mot rutan och tittade så länge det lyste något från lyktan.

Så gick återigen en vinter och det blev varmare i luften och snön började smälta så småningom. För varje dag blev snödrivorna allt mindre och jorden började titta fram vid söderväggarna. Hoppet om en ny vår började åter spira hos människorna, hos både stora och små.

Nu var det dags för många av "flyttfåglarna" att röra på sig igen. Men inte så på denna gård. Här stannade folket år från år, ända till ålderdomen för de flesta. Man behövde inte leta efter något som man redan hade. Trygghet och omtanke. Annars var det ganska vanligt med flyttningar både höst och vår, från den ena eländiga bostaden till den andra, med vägglus, loppor och kackerlackor. Ja, det var inte alldeles fritt från vägglus i den här bostaden heller, när Lilly och hennes familj kom hit, men med sin sedvanliga energi tog hennes mamma itu med problemet så snart som möjligt. Hon kokade upp vatten och hällde i en kanna med pip och hällde det överallt i springorna där det gick att komma åt, så att lössen blev skällade och dog. Dessa blodsugare kunde finnas överallt om man hade otur. I möbler, väggspringor, bakom tapeter eller tavlor, ja, var som helst där det gick att krypa undan. Fanns de i väggarna dit de kom, så stod det inte på förrän de var i möblerna. Därför var det bäst att upprepa proceduren tills man var säker att vara av med odjuret, tänkte stathustrun.

Likadant var det med huvudlössen, som också var en plåga på den tiden. Barnen kom ibland hem med sådana odjur i håret från skolan. Kanske hade de suttit bredvid en bankkamrat, som kom från ett mindre renligt hem, där det var många barn och svårt att hinna med hygien. Kom de för nära en sådan poj-

ke eller flicka var det lätt gjort att en lus kröp över och sen förökade den sig snabbt genom att lägga gnetter (lusägg). Nu visste Lilly hur det skulle bli när hon kom hem och kliade sig alldeles förskräckligt i huvudet. Mamma tog fram finkammen och en bricka och så kammade och kammade hon tills det sved i hårbotten. Lössen föll då ned på brickan och låg där blodfulla och sprattlade med benen. Sen "dräpte" mamma dem vartefter med en lustig knäpp. Hjälpte inte den här åtgärden så måste man skaffa hem saba-dillättika från apoteket och tvätta håret med. Det medlet luktade mycket starkt och otäckt och var väl inte alldeles ofarligt heller, så Lilly blundade och höll för näsan så gott hon kunde under proceduren. Men effektivt var det i alla fall, och det var ju huvudsaken så att säga. I vanliga fall när man tvättade håret användes grönsåpa.

Kapitel 10

När nu våren närmade sig allt mer var det dags att tänka på den stora brasan som alltid tändes valborgsmässoafton. Till den hade karlarna på gården i förväg kört ihop en massa ris och skräp till en jättstor hög, som lagts på lämplig plats med tanke på brandfaran. Högt uppe i toppen sattes en tjärtunna för att det skulle bli en riktig fart på elden när den nådde dit. Omkring elden sprang sen barnen och lekte medan elden sprakade och flammade mot den mörka vårhimlen. Herrskapet var också med och firade vårens ankomst och givetvis alla vuxna på gården som kunde komma ifrån. Frun delade ut apelsiner till alla barnen, som lät sig väl smaka om de nändes äta upp dem meddetsamma förstås. Sådana godsaker såg statarbarnen ytterst sällan. Så sjöng man vårsånger och allt var glatt och hoppfullt.

Ja, nu när våren gjort sitt intåg igen var det dags att plocka fram stenkulorna och spela "pjär". Det var en vanlig värlek för barnen liksom att hoppa hage eller bolla. De som inte hade några stenkulor kunde köpa dem i handelsboden för ett halvt öre styck. Eller också plockade man små runda fina stenar att spela med. Lilly tyckte, att de nya stenkulorna var så vackra att se på i sina skära, ljusblå eller gula färger. Att hoppa hage eller leka bollekar gjordes mycket i skolan också, åtminstone av flickorna. Kanske hade inte alla flickor någon boll, men man lånade av varandra och turades om i lekarna. Bolla gjorde man mot väggen eller i luften. Då fanns det vissa regler att gå efter i de olika turerna, så det gick inte an att fuska. De höll väldigt noga reda på varandra.

Dåtidens skola varade i sex år. Efter den ansågs man nästan vuxen. Det var bara konfirmationen som återstod, och den fick de genomföra ett år efter skolans slut. Många pojkar och flickor måste ut att "tjäna piga" eller dräng redan innan de gått och "läst för prästen". Då ordnades ofta så att de fick gå från arbetsplatsen och "läsa" vissa timmar i veckan som erfordrades.

För Lillys del slumpade det sig så att hon blev hemma ett år efter skolavslutningen på grund av att hennes mamma blev sjuk. Hon fick då göra moderns arbete i ladugården (som mjölkerska) och på åkrarna och även hjälpa till i hemmet. Under tiden gick hon då och då och läste för prästen tillsammans med många andra flickor och pojkar i samma ålder. Från den tiden har hon många glada minnen, men även något mycket sorgligt, som hon aldrig glömde. Döden gjorde sitt intåg i den unga skaran. För många av dem var det första mötet med livets djupaste allvar. En av de unga flickorna dog i "lungsot" och lämnade sina kamrater i stor bestörtning och sorg. Några av läspojkarna bar den vita kistan till den sista vilan. Trots allt så måste livet gå vidare, och snart var det dags för konfirmationen.

Pojkarna hade svarta kostymer med vita skjortor. Kostymerna var sydda för stora för att de även i fortsättningen skulle kunna användas till fint i flera år efter den här dagen. Flickorna hade likaledes svarta klänningar med lite vitt krås i halsen och vita vantar. Från herrskapet på gården fick alla konfirmander som var därifrån psalmbok och näsduk. Pojkarna bar sin näsduk i kavajfickan medan flickorna höll sin i handen tillsammans med psalmboken. Lillys äldsta syster Sally hade sytt en kjol av svart ylletyg åt henne, och mamman färgade en blus som varit hennes egen. Den blev väldigt fin så Lilly blev glad och nöjd.

Åh, vad det kändes högtidligt när de stod på gången i kyrkan och svarade på frågor den första dagen. Andra dagen var inte mindre högtidlig, då de gick fram till altaret för att ta sin första nattvard. Det kändes

så stämningsfullt att hon fick tårar i ögonen. Pappa och mamma var givetvis också med på de minnesrika dagarna. Så var det att gå den långa vägen hem igen, och livet fortsatte som vanligt.

Nu återstod ingenting annat, tänkte Lilly, än att åka bort och tjäna sitt eget uppehälle. Men ännu en liten tid fick hon vara hemma för att hjälpa sin mamma tills hon var helt frisk och kunde klara sig själv igen.

Lillys första plats blev som bondpiga på Rekasta gård utanför Enköping. Där fick hon ersätta sin syster som redan tjänade där. Det var Sally, som ämnade sluta den platsen för att gifta sig. Nu blev det bråda dagar att ordna med kläder och dylikt tills hon måste resa. Mamma sydde lite nytt, och så hjälptes de åt att tvätta, stryka och laga det som redan fanns. Det var det andra barnet som lämnade boet, så det kändes lite vemodigt för mamma och pappa och även för småsyskonen förstås.

Man tog städsel, som det hette, och det innebar att pigan eller drängen fick skriva på ett kontrakt där man lovade att stanna på platsen minst ett år. När det var avklarat fick man tio kronor i förskott, som kallades städseltian. Bröt arbetstagaren kontraktet genom att sluta tidigare kunde det bli böter eller fängelse i värsta fall. Lilly städslade sig för ett år och fick en lön på 15 kronor i månaden. Det var inte mycket kontanter att spendera, så hemresorna kunde inte bli så täta. För övrigt så var det aldrig några bestämda ledighetsdagar heller. Ville man hem och hälsa på föräldrar och syskon någon gång fick man vackert be om lov. Om det kunde gå an? Det hände några få gånger under det här året att "bondpigana" fick ledigt, och då tog hon glad i hågen tåget från Enköping till hemstationen Bålsta för att sedan gå den 1 1/2 mil långa vägen hem till gården Värsta. Efter några timmar, som gått alldeles för fort, var det åter dags att traska iväg till tåget för att hinna tillbaka till kvällsmjölknigen.

På bondgården fanns ett trettiotal mjölkkor, men riktigt alla mjölkade inte på en gång. En del som väntade kalv låg i sin för tillfället. Handmjölknigen sköttes av två kvinnor, Lilly och ladugårdskarlen husturu. De nykalvade korna mjölkades även mitt på dagen för att lätta på trycket i juvren. Det var ett drygt och tungt arbete. Att "mjölka in" en nykalvad kviga kunde var ganska knepigt ibland. De korna var ju ovana vid en dylik behandling och protesterade genom att sparka alldeles förskräckligt. Oftast fick de båda mjölkerskorna hjälpas åt med den bångstyriga tills hon lugnat sig lite.

Dottern på gården fungerade som husmor och bestämde i köket. Hennes föräldrar, som ägde lantbruket, var gamla och hjälpte endast till ibland när det var extra mycket att göra. En likaledes ogift son var också hemma och arbetade. Dessutom fanns där en dräng och två statarfamiljer, så det var fullt upp med folk på gården. Mycket djur var det också!

Förutom korna fanns det förstas arbetshästar, suggor, någon galt och så blev det en kull smågrisar emellanåt. De flesta smågrisarna såldes, men någon behöll de hemma som hushållsgris, som göddes tills den var lagom stor och fet. Den slaktades så småningom och blev till goda korvar, syltor och pölsa. För att inte tala om sidfläsket och de underbara rökta skinkorna, som gammelmor själv rökte, när de var lagom salta. Ja, den gamla bondkvinnan hjälpte alltid till vid slakten, både praktiskt och med råd och dåd. Hon hade ju mångårig erfarenhet. Höns fanns det också, som måste ha sin skötsel med mat, äggplockning och mockning. Flera katter höll efter råttorna i ladugården och andra uthus. De fick även färsk spenvarm mjölk när det var mjölkdags morgon och kväll.

Nog var det mycket arbete för Lilly på hennes första plats och mycket nytt fick hon lära sig. Alltid måste vedlären och vattentunnan i köket vara fyllda, så det var att bära och knoga i sitt anletes svett. Emellanåt fick hon rensa och luckra i grönsakslanden så att inte ogräset tog överhanden. Där behövdes också vattnas ibland så att morötter, rödbetor, kål och de andra grönsakerna växte. Grönsakerna användes sedan i hushållet, så man var självförsörjande på det området. Lilly mindes hela livet de underbara köttsopporna med morötter, lök, palsternackor och klimp, som vankades på söndagarna. Och därefter pepparrotsköttet, det var sagolikt gott. Hon hade aldrig förut smakat så god mat.

Höst och vår var det stortvätten, som alltid tog flera dagar i anspråk. I det här hushållet var man sex vuxna personer, så det blev mycket tvätt. Statarna var gifta och hade egna hushåll så de hustrurna tvättade gi-

vetvis själva. Att tvätta på den tiden var en omständlig procedur, som inte på något vis går att jämföra med dagens bekvämligheter. Först var det blötläggnings i sodavatten, som alltid gjordes någon dag före själva tvättningen. Den var nödvändig för att lösa upp smutsen i de ofta hårt smutsade plaggen. När så tvättningen sattes igång fick de börja med att värma massor av vatten i en stor pannmur som var inmurad i tvättstugan. Under den eldades med ved. Så gnuggades och borstades sänglinne och kläder med grova rotborstar och såpa flera gånger. Det var ett tungt arbete för armar och rygg, så det gällde att ha kraft i arm och råg i ryggen för att klara det grovjobbet som det onekligen var.

När så tvätten var färdigborstad och gnuggad lade man den i ett stort kar till kvällen då den skulle "bykas på" som det hette. Det gick så till, att man med stora skopor öste kokhett lutvatten (hemgjord björkasklut) över vittvätten gång på gång. Tvätten vändes och vreds med kraftiga träpinnar för att allt skulle få sin beskärda del av behandlingen. Detta arbete utfördes alltid på kvällar av ungdomar i byn och blev då samtidigt en form av nöje och avkoppling för dem. Då hjälptes alla åt, både pojkar och flickor, med att elda, ösa vatten och vända tvätten tills den såg ren och fin ut. Så höll de på inpå halva natten, med omväxlande nöje och lek, tills alla måste hem och sova, för en ny arbetsdag väntade i morgon. En annan kväll gick de till någon granne i byn som också tvättat och "bykte på" där och hade lika roligt igen. Det var sannerligen ett enkelt och billigt sätt att komma samman för ungdomen och förena nytta med nöje. En del av ungdomarna åkte väl på dans ibland, men Lilly var inte road av dylika nöjen.

Dagen efter man "bykt på" var det dags för sköljning, som också tog sin del av kraft och tid från kvinnorna. Eftersom tygerna i lakan, handdukar, skjortor och dylikt oftast var handvävda var de också tungarbetade. Vid sköljning måste vattnet klappas ur dem med klapprån av trä, för de var alldeles för tunga att vrida ur. Sen var det då så småningom färdigt för hängning ute i det fria och att hoppas på bra torkväder. Det kändes verkligen skönt att stå där och betrakta den rena, fina tvätten, som hängde på linorna i rad efter rad, tyckte Lilly. Det var som en belöning för det tunga slitet.

När så tvätten var lagom torr och nertagen från sträcken återstod mangling och strykning. Då bar det av till mangelboden, där den stora kallmangeln stod. Det var en riktig bjässe, som var mycket finurligt konstruerad. Den fuktade tvätten rullades upp på rullar, en i var ände av mangeln. Ovanpå en mittslå stod en trälåda placerad och i den låg stora stenar för tyngdens skull. Så stod det en person på var sida av lådan och drog den fram och tillbaka över rullarna så att lakanen eller kläderna blev släta och fina. En del av kläderna måste strykas. Det skedde i det stora bondköket. Då användes tunga strykjärn av järn, som värmdes på den heta vedeldade järnspisen. Det blev varmt och svettigt att gå mellan spisen och köksbordet, där strykningen ägde rum. Men det kändes skönt att andas in den varma doften av de nystrukna kläderna och se hur travarna på bordet växte allt mer.

Kapitel 11

Så lades dag till dag för Lilly på hennes första plats ute i förvärvslivet, och snart var året till ända och därmed kontraktet fullgjort. Den första delen av hennes vuxna liv var nu avslutad och kosan styrdes åter mot barndomshemmet. Glädjen var stor, både hos henne och familjen när hon kom hem för att vara där en liten tid och förbereda sig för sin nästa plats.

Den här gången kom det att bli helt annorlunda, för nu skulle hon "tjäna herrskap", och det skilde sig mycket från att vara bondpiga. Tips om den här platsen fick hon av en flicka där hemma på Värsta, som redan arbetade där. Hon sa, att det fattades en köksa i det hushållet och då tänkte Lilly, att jag kan väl försöka, alltid lär jag mig en del nytt. Lilly sökte och fick platsen som köksa på Signhildsbergs gård. Här måste de ha särskilda kläder i sitt arbete. Köksorna hade ljusblå bomullsklänningar av "systertyg" och vita förkläden med bröstlapp. Man måste alltid se ren och prydlig ut, så det var ett evinnerligt tvättande jämt och ständigt. Nu fick Lillys mamma bråttom att skaffa hem tyg och sy dessa klänningar och förkläden. Det måste vara flera ombyten, så det blev mycket att sy. Som väl var hade mamma egen symaskin och var duktig att klippa till och sy, så det gick bra trots avsaknaden av mönster.

På den här gården fanns mycket tjänstefolk, som det gjorde på herrgårdarna då. Den unga köksan fick många arbetskamrater. Det kunde vara på både gott och ont, men på den här platsen var dock kamratan-dan god. Högst i rang, åtminstone vad gällde hushållet, stod "mamsell". Hon basade i köket och var desslikes kokerska. Under sig hade hon två köksor av vilka Lilly nu blev en. Köksorna fick hjälpa till med varjehanda göromål. De fick handrätta kokerskan vid matlagningen som att skala potatis, ansa grönsaker, rensa sill och mycket, mycket mer. Så fick hon diska, städa köket, matrummet, tjänarnas rum, skura kopparn (med Röda Björn), hjälpa till vid saftning och syltning och en hel del andra småsysslor. Så fanns det två husor, en kammarjungfru och en betjänt, som även var kusk (sedermera chaufför). Husor-nas arbete bestod i att sköta linneförrådet, duka, servera och hålla rent i hela huset. Matsilvret måste också putsas då och då för att blänka vackert på de bländvita damastdukarna.

Ibland var det stora fester då granngårdarnas herrskap var inbjudna. Då blev extra mycket att göra för tjänstefolket. Husorna fick då stå på pass vid dörren till stora trappan och ta emot gästernas ytterkläder, som hängdes upp snyggt och prydligt tills det var dags för festdeltagarna att fara hem igen. Dessemellan fick de ila mellan serveringsrum och matsal med de stora stekfaten och karotterna för att servera vid bor-det. Under tiden var det febril verksamhet i köket på mamsell och köksorna för att få matfaten färdiga i tid. Det fick inte bli för lång väntetid mellan de olika rätterna.

Så pågick festerna till långt in på nätterna, medan Lilly och de andra tjänarna blev allt tröttare i fötter och ben. När gästerna hade åkt sin väg och all disk jämte städning i köket var avklarad, tyckte hon det var så skönt att sätta fötterna i ett handfat varmt saltvatten. Det lindrade ömheten och värken något. Nästa dag måste de ju upp i vanlig tid igen för att börja en ny arbetsdag. Någon sovorgon vankades inte, det gavs ingen pardon. Kuskarna som hade skjutsat sina herrskap satt och vakade hos kusken på gården tills kala-set var slut och det var klart att åka hem igen. För att fördriva tiden och hålla sig vakna drack de kaffe och pratade och kanske spelade kort en stund. Någon slumrade väl till på en stol emellanåt.

Så småningom, fram på småtimmarna, kom en av kuskarna ner och budade, att nu var det dags att köra fram till stora trappan. Nu fick husorna rycka in igen och hjälpa gästerna på med ytterkläderna. Hur trötta de än var där de stod i sina svarta klänningar med vit krage och små vita brodyrförsedda förkläden så måste de niga och vara artiga mot alla. De drog en suck av lättnad när de såg skjutsarna med de sista gäs-terna försvinna borta i allen. Så var kalaset slut för den här gången.

Redan innan Lilly började arbeta på den här gården hade hon träffat den man som skulle komma att bli hennes make. Han var son till en fiskare och färjkarl vid Erikssund. Det var inte så väldigt långt från hen-nes eget föräldrahem. Eftersom hans föräldrar var baptister och ofta höll möten i sitt hem så var det där de träffades för första gången. Han hette Joel!

Lilly gick ofta på mötena och var även med i ungdomsföreningens sångkör. Den församlingen hade sina sammankomster i Baptistkapellet i Håtuna, och där träffades då många ungdomar för att sjunga och ha trevligt. De flesta hade då flera kilometer att gå dit, men det gjorde ingenting för man gick ofta flera stycken tillsammans och hade skoj och spektakel för sig.

Ett annat trevligt avbrott i det enträgna arbetet var när hennes tillkommande hälsade på någon som-markväll ibland. Då möttes de vid "Lottas ek" vid avtalad tid för att ta en promenad och prata om framtiden. Han cyklade dit den halvannan mil långa vägen för att träffa sin käresta. Då smidde de framtidsplaner och allt tedde sig ljusst och glatt för de unga tu, så som det ofta gör i ungdomens dagar. Framtidsplanerna och önskedrömmarna var inte mera högtflygande än att många av dem infriades så småningom. Men ännu skulle de gå en liten tid och tjäna hos andra innan de kunde förverkliga sina drömmar om ett eget hem. Det var nämligen deras högsta önskan, att tillsammans bilda hjonelag och där-refter börja arbeta med något alldeles eget.

När Lilly varit omkring två år på herrgården kände hon, att nu hade hon fått nog av att tjäna herrskap. Hon trivdes bättre med att vara bondpiga och slippa niga och svara "ja, ers nåd" så snart hon blev tilltalad av sin matmor. Hon fick nu plats som bondpiga på en gård i Haga socken. Det var en grannsocken till Jo-

els föräldrahem. Där hade hon sin sovplats i kökssoffan. Det var vanligt på den tiden att pigorna hade det så. Sin personliga hygien fick hon också sköta i köket på kvällen sedan det blivit mörkt.

Bonden, som hette Fröling, var även slaktare så därför kallades alltid gården för slaktargården. Han hade också ett charkuteri och en köttbutik i det närbelägna Sigtuna, i vilken hans hustru ofta stod och sålde de hemmagjorda korvarna, syltorna, pastejerna m m samt kött och fläsk förstås. Hit till slaktargården kom traktens bönder med sina djur, som skulle säljas till slakt. Efter en stunds ackorderande om priset blev affären alltid av. När djuraffären gjorts upp vankades alltid kaffe och slaktsupen, så Lilly fick se till att kaffepannan alltid var varm och skorpfatet fyllt för jämnan. Skorporna bakades i stora mängder och förvarades i en lår på vinden.

Det mesta i hushållsarbetet föll på Lillys lott eftersom slaktarfrun så ofta stod i butiken. I familjen fanns också barn, en liten flicka i tvåårsåldern, som måste passas och skötas. Ja, det fanns mängder av arbete att utföra. Förutom de vanliga sysslorna som bakning, matlagning, städning, tvätt och mjölkning fick hon även vara med husmor vid uppsättning av vävar och eventuellt slå i väven en liten stund om det gavs tid. Det var roligt med lite omväxling, tyckte hon.

I ladugården stod sju till åtta kor, som måste mjölkas för hand morgon och kväll. Höns och grisar fanns också, som skulle ha sin mat på bestämda tider, och en sugga som fick smågrisar ibland. Många av grannbönderna köpte där sin lilla griskulting, som de sedan hade som hushållsgris.

Mjölken hämtades med bil tidigt på morgonen och kördes till Knivsta mejeri, som var böndernas eget andelsmejeri. De hade nämligen bildat en förening och satsat en del, så de rådde om både mejeriet och bilen, som hämtade mjölken vid de olika gårdarna. Varje vinter hjälptes de sedan åt att köra upp is från den närbelägna sjön till mejeriet för att kyla mjölken med sommartid. Även till bondgårdarna togs upp is till isskåpen för att bevara maten så gott det gick. Det var dåtidens kylskåp. I mejeriet togs mjölken om hand och separerades. En del kärnades så småningom till smör (av grädden). Det tillverkades även ost, som sedan togs tillbaka till hushållen, jämte smöret. Skummjölken togs också tillvara för att bli föda åt gödkalvar och grisar.

Höst och vår var det storstädning och i samband med den insättning respektive uttagning av innanfönstren. Man hade enkla fönster på sommaren och dubbla på vintern för värmens skull. Först måste alla fönster putsas med rödsprit och vatten på båda sidor så de var klara och blanka. Bara det var ett drygt arbete till ett helt hus. Sedan sattes de in med fin, vit fönstervadd mellan varje luft. Det fanns särskilda små glas med syra, som också ställdes där för att slippa imbildning mellan glaset. Så var det dags för tätning med gammal fönstervadd i remsor eller klippta mjuka trasor. Till sist över springorna klisterremsor av papper så absolut inte den minsta lilla vindpust kunde tränga in och skapa otrivsel. Dessförinnan hade alla gardiner tvättats och stärkts så de var färdiga att sättas upp igen.

Tillfredsställelsen var stor när storstädningen var färdig, och den unga pigan betraktade sitt verk. Med ens förstod hon vad det var som kändes så varmt i hjärtat. "Arbetsglädje!" tänkte hon. "Det här måste vara arbetsglädje." Hon kände sig mycket lycklig trots tröttheten i hela kroppen. Många gånger senare i sitt liv skulle hon komma att känna denna vardagslycka.

Kapitel 12

Även hit kom förstås fästmannen cyklande ibland för att hälsa på sin vän. Nu styrdes kosan åt rakt motsatt håll, men vägen dit var ungefär lika lång. Var det ruskigt väder någon gång så bjöd Lillys husbondfolk honom att övernatta på kontoret. Nu började planerna om ett eget hem att få allt fastare konturer. Det hade ryktats i trakten att ett fiskartorp vid Negelstena gård var arrendeledigt. Då beslöt de att slå till och pröva sin lycka där. Det behövde de aldrig ångra. Det kom att bli en lycklig tid i deras liv om än väldigt arbetsam. Att arbeta åt sig själv ger ändå i längden största tillfredsställelsen.

Tjänstetiden hos bonden, slaktaren, kom att bli ett år, och nu stundade det till bröllop för de unga tu. Det hölls i brudgummens föräldrahem vid Erikssund och blev mycket festligt och minnesrikt. Prästen från Vassunda var vidtalad att hålla vigseln i salen hos de blivande svärföräldrarna. Hela släkten var med på festen och det vill inte säga litet det. Brudgummen hade åtta syskon, varav flera gifta, och bruden hade fyra, varav en gift.

Bruden var klädd i vit klänning av voile, som hennes mamma sytt. Alla tyckte den var så vacker. Så hade hon slöja av tyll och pärladiadem i håret, vita tygskor och vita merceserade strumpor. Brudbuketten, som hon fått av fästmannen, bestod av skära nejlikor. Den torkades sedan efter bröllopet och sparades som minne i många, många år. Brudgummen i sin mörkblå cheviotkostym, vita skjorta med stjärkrage och rosett under hakan var inte så lite stolt över sin fina fästmö. Lillys yngsta syster och den lilla systerdottern var brudnåbbar. De var klädda i rosa klänningar med breda vita sidenband till skärp, knutna i rosett i ryggen. Även vita sidenrosetter i håret.

Det var mycket spännande och roligt att vara med på bröllop, tyckte flickorna. Men lite nervöst också förstås. Lilla Alva stod och trampade oroligt bakom bruden, och till sist kunde hon inte tåla längre. Hon vände sig om mot sin mamma, som stod bakom, och viskade: "Ska vi gå hem nu, eller ska vi dricka kaffe först?" Mamman förstod genast situationens allvar och var därför tvungen att smyga ut med henne bakom knuten en stund. Så var då lugnet återställt och vigseln kunde ha sin gilla gång.

Efter den högtidliga akten, som ägde rum vid ett provisoriskt altare i salen, vidtog gratulationerna. På grund av att de inte hade haft något lysningskalas så kom släkt, vänner och grannar med presenter till bröllopet i stället. Det var mängder av fina och nyttiga saker, som sedan kom väl till pass i det unga hemmet. Matservis för tolv personer, kaffeservis för tolv, bordssilver, brödsålar i silver, linnedukar med tillhörande servetter, tvättfat och handkanna i porslin med blått mönster, hemvävda handdukar, gardiner och mycket annat. En del av detta användes dagligen i hemmet, medan annat endast någon gång ibland vid fest eller så. Kalas kunde det ju inte bli så ofta i ett fattigt fiskarhem. Därför kom inte matservisen fram ur finskänken mer än någon enstaka gång under åren. En stor fin väggklocka fick de också, av Joels föräldrar, som fungerade hela deras livstid.

Nu var det dags att sitta till bords och avnjuta festmåltiden. Det var stort smörgåsbord, varmrätt och efterrätt, men vad de åt minns inte Lilly så noga. Det är väl inte heller begärligt, vid ett sådant tillfälle. Det var i alla fall många omeletter, lådor och andra smårätter på bordet. En sak minns hon ändå tydligt - det var när prästen som också var bjuden yttrade sig så här: "Man ska äta hårt bröd först så orkar man mycket!" Barmen fick sitta vid ett särskilt bord i köket för att inte störa de vuxna. Så var det alltid på den tiden när föräldrarna gick på kalas.

När bröllopsmiddagen var avslutad hände något mycket trevligt och överraskande, som Lilly minns med stor glädje. Det låg beväringar på höstmanöver vid en gård i närheten, och tydligen hade några av dem fått höra att det var bröllop på gång i granngården. Då flög det i dem, att de skulle uppvakta brudparet lite, så de gick fram till huset och ropade: "Brudparet ut!" Det unga nygifta paret hörsammade ropen och gick ut på trappan för att visa sig i all sin glans. Då sjöng och hurrade beväringarna för dem så det skullade mot himlen i den mörka höstkvällen. Sannerligen en mycket ovanlig och minnesvärd uppvaktning för dem. Men nu hände det bästa av allt! Vinterns första snö började falla i stora, mjuka flingor på de unga tu, och snöflingor i brudkronan betydde ju lycka, enligt de gamla. Nog fick de uppleva mycken lycka i sitt långa äktenskap tillsammans med barn som de hade önskat och mycket mera. Att arbeta sida vid sida i vardag och helg gav mycket glädje och tillfredsställelse, men även att få dela bekymmer och motgångar. Lilly blev nu kvar ett par, tre dagar i svärföräldrarnas hem, medan de flyttade sina saker till det första egna hemmet i torpet vid sjön. Joel hade redan i förväg köpt en del gamla möbler på auktion, som han med en snäll och härdig grannes hjälp rustade upp så de blev användbara. Även den första kon stod och väntade i pappans ladugård. Henne hade Joel köpt av slaktaren, som han hade arbetat hos. Det gällde att förbereda sig så de hade något att börja sitt torparliv med.

Nu började den omständliga och tidsödande flyttningen. Sjövägen från föräldrahemmet till fiskartorpet var lång, och det måste bli flera vändor fram och tillbaka, för allt kunde ju inte tas med på en gång. Två bröder till Joel hjälpte honom att lasta i och ur båten så allt gick bra. Även att ro turades man om med. Man rodde med två par åror i taget. Kon, som förresten fick heta Krusa, måste ledas den ännu längre landvägen, för hon kunde ju inte fraktas i båt. De köpte en ko till så småningom och en liten gris att föda upp och några höns. Grisen köptes på torget i Uppsala. Den togs med ångbåten till Negelstena gårdsbrygga i närheten. Det gällde att ha så mycket självhushåll som möjligt, eftersom torpet låg långt från allfarväg och affär. En eller annan gårdfarihandlare hittade ändå dit ibland med sin affär på cykeln och något blev säkert köpt av hans lager.

Kapitel 13

Arrendet av fiskartorpet gick så till att fiskaren fick gå i herrgården vissa dagar och göra dagsverken. Han fick även lämna en del fisk som delbetalning. I gengäld fick han slå hö i backar och diken för att ha till korna på vintern. Två till tre hästlass halm från tröskningen fick han också från gården varje år. Det var mycket arbetsamt att slå gräset med lie i de steniga markerna, bära ihop och hänga upp på hässjor för torkning. Lilly var förstas med i de flesta utarbetena också utom möjligen själva fisket. Till hjälp med fisket hade de en drängpojke, som också fick gå i dagsverken ibland i stället för husbonden om han av en eller annan anledning inte kunde själv.

I hushållet fanns förskräckligt mycket att göra för den unga fiskarhustrun, då allt var omodernt och därför tungarbetat. Vattnet fick bäras från en källa i skogen, som hade mycket klart och gott, ständigt rinnande vatten. Där togs även vattnet till djuren och bars med ok på den steniga skogsstigen genom grinden till ladugården. Korna blev visst aldrig otörstiga, tänkte Lilly, när hon bar hink efter hink, som djuren sörplade i sig vartefter. På sommaren fick korna gå tillsammans med herrgårdskorna i skogen. De kom då snällt och alldeles självmant fram till grinden för att bli mjölkade. De visste var de hörde hemma! Mjölken separerades. Därav blev skummjolk och grädde. Skummjölken gavs till djuren (gödkalv och gris), och av grädden kärnades smör i den klumpiga träkärnan med vev.

Allt bröd, både hårt och mjukt, bakades i hemmet. Det var ett drygt och tidskrävande arbete men också roligt, tyckte den unga husmodern. Det fanns en särskild bakugn i det gamla huset. Där gräddades de hårda brödkakorna i den i förväg uppvärmda ugnen sedan de kavrats ut med kruskaveln till lagom tjocka kakor. För att få dem runda och fina användes ett stort brödmått med hål i mitten. När de sedan kallnat efter gräddningen och blivit lite hårda trädde de upp på en stång, som hängdes ovanför spisen för eftertorkning. Där fick de sedan hänga tills de var uppättna. Detta hembakade "hårdbröd" blev verkligen mycket hårt, men då var de unga och hade starka tänder, så det gick ju bra ändå.

Både rågmjölet till det hårda brödet och vetemjölet till det mjuka köptes säckvis av en bonde i närheten. Man måste köpa stora mängder av allting, då det var långt till inköpsställen och affärer. De flesta specerier köptes i Stockholm och skickades med ångbåten till gårdsbryggan, där Joel sedan hämtade det med roddbåten. Det var mycket på en gång av strösocker, bitsocker, orostat kaffe, kakao, alla slags gryn och kryddor och även en del annat. I början av december tog de hem torr lutfisk, som de sedan lutade själva efter alla konstens regler i en stor balja i "farstun".

Trälådan med bitsocker, säcken med strösocker samt mjölsäckarna ställdes upp på vinden. Där hämtades sedan vad man behövde för tillfället. Då tog Lilly ficklampan eller fotogenlyktan i handen och trevade sig upp för den tvära vindstrappan för att hämta det som fattades. Kanske kilade det iväg en liten mus i mörkret med ett lätt prassel, men Lilly var inte rädd, varken för möss eller mörkret, och det var ju för väl då det inte fanns något elektriskt lyse vare sig inne eller i uthusen. Många gånger, särskilt under höstkvällarna, var det kolsvart ute när hon gick till ladugården för att mjölka. Skenet från fotogenlyktan kastade långa spöklika skuggor på stigen upp mot skogsbrynet när hon gick där i sin ensamhet. Ibland, när de väntade kalv, fick hon även gå ut mitt i natten för att se till kon och ta emot kalven när den behagade komma. Det kunde bli flera turer och lång väntan innan allt var klart.

Karlarna var kanske ute och fiskade, eller så behövde de sova efter en mycket lång och tröttsam arbetsdag. Fiske med not försiggick alltid på natten när det var mörkt och i lyktors sken. Ibland var fiskelyckan god, andra gånger blev det just ingenting av säljbar fisk. Skräpfisken kokade Lilly åt hönsen, och de åt den med glupande aptit. Fisken, som gädda, gös, abborre, braxen och lake, såldes i Sigtuna och Stockholm och ibland till någon granne, som ville köpa. Själva åt de fisk förstås, kanske till leda ibland. Åtskilliga är de fiskar, som den unga fiskarhustrun rensat och tillagat i olika former för att få lite variation i kosten. Alltid lika gott, enligt ryktet!

Den fisk, som såldes i Stockholm, skickades med ångbåten dit och hämtades vid kajen av Joels syster, som bodde i "stan". Hon stod sedan på Kornhamnstorg med betsmant i hand och fisklådan med isbitar i för att sälja till hugade kunder. Som omslagspapper användes makulatur. Det blev väldigt fina paket av det gamla tidningspappret och ett par flinka händer. På vintern, då isen blivit tillräckligt tjock, tog man sparken ut till båten när man skulle hämta eller sända något med den. Det gick bra om det inte var för mycket snö på isen. Om så var kom stakkälken eller slodan väl till pass.

Ja, årstiderna växlingar hade sannerligen sina besvärligheter många gånger, både vad det gällde arbetet och sjukdomsfall till exempel. Det kunde ju drabba både människor och djur. Då måste kanske doktorn i Sigtuna hämtas med båt och aktersnurra en mörk höstkval i rykande storm när vågorna gick höga och det var svårt att urskilja belysningen från den lilla staden på den andra stranden. Eller en blåsig vinterdag i snöyra på isen ut mot båtrännan, som ofta var öppen.

Det var livlig båttrafik då på 1920- talet, både vad gällde passagerare och frakter. Nästan allt fraktades på båtar och järnväg vid den tiden. Bilarna hade ännu inte kommit i ropet i någon större skala. Ibland när det var tunn is i båtrännan, som inte var tillräckligt stark att gå på, fick Joel ha med en planka att lägga över rännan, för att i värsta fall krypa på den till andra sidan. Blev det töväder någon gång på vintern, vilket hände ibland, och det var mycket snö på isen, blev det djup snösörja, som var mycket tung att gå i. Särskilt med slodan full av nät och andra fiskegrejor, som var nödvändiga att ha med. Detta kunde även hända på vårvintern, då solen började värma om dagarna. Dagsmejan kunde vara så stark att det nästan bara var vatten på isen när de gick hem från vittningen mot kvällen. Då fanns inte heller gummistövlar och skydda sig med, utan det var långskaftade läderpjäxor, väl insmorda med "fiskarsmorning" eller "eski-måfett". För att de skulle stå emot vätan ännu bättre brukade Joel doppa skoborsten i sot först innan han tog på fett.

Ja, vintrarna varierade i kyla och snörikedom, då som nu! Lilly minns en vinter, då det var så mycket snö att hon bara såg huvudena på karlarna när de gick och hängde näten till tork på nätgistorna nere vid sjön. Det snöade nästan varenda dag en längre tid, så snövallarna blev allt högre och högre vartefter de skottade sig fram. Då var inte lätt att sköta fisket eller komma över till Sigtuna för att sälja fisken. För att inte tala om alla gånger man måste ut i ladugården för att sköta om djuren eller hämta vatten och ved samt tömma slaskhinken. Alltid skotta och ösa snö först! Potatisen hämtades i jordkällaren, där den låg för vinterförvaring. Där fanns också sylten och saften och en del annat, som var nödvändigt i hushållet. Dasset låg en bit bakom huset i skogsbrynet, och det måste ju besökas emellanåt. Där satt man säkert inte länge åt gången när vinden ven och kölden knäppte i knutarna.

Tursamt nog var det inte samma snöförhållanden den vintern då de alla i torpet insjuknade i en svår influensa så gott som samtidigt. Då var det verkligen bekymmersamt. Den av de vuxna, som fortfarande kunde hålla sig uppe, måste försöka klara att ge djuren mat och dryck. Med mycken möda och stort besvär även elda i spis och kakelugn. Veden och vattnet kom heller inte in av sig själv utan måste bäras. Någon mat och dryck måste de väl också ha trots att de mådde dåligt.

Som tur var så hände det sig, att Joels bror Elis kom för att hälsa på dem en söndag när det var som värst besvärligt. Han kom från Stockholm åkande skridsko på den fina blanka isen ända fram till torpet. Slumpen och det lockande skridskoföret gjorde att han kom just då det bäst behövdes. Sällan har väl någon varit mera välkommen!

När han nu fått se hur det låg till med dem beslöt han sig för att åka vidare på isen ända till Erikssund för att hämta sin mor, så att hon kunde hjälpa dem några dagar. Modern fick sitta på en spark, väl påklädd, medan Elis åkte skridsko och sköt sparken framför sig. Så fick de då hjälp med det nödvändigaste, som mjölkning, matlagning och annat viktigt man inte kan klara sig utan. Detta år med den myckna snön var våren och sommaren särskilt välkommen. Då fick man lätta på kläderna och även på en del bekymmer, som följde med livet på landet, särskilt vintertid.

Kapitel 14

När Lilly och Joel varit gifta och bott vid fiskartorpet i två år var det dags för det första barnets ankomst. Det var den tredje november 1923! Barnmorskan i Sigtuna hade meddelats i förväg och lovat att komma för att bistå den blivande mamman om hon hade möjlighet just då. På morgonen när Lilly gjorde sig beredd för att gå ut och mjölka kom de första värkarna. Nu visste hon vad som väntade. Hon fullföljde dock mjölkningen och skötte om smådjuren som vanligt. Nu blev det bråttom för den blivande pappan att ge sig ut med aktersnurran på båten och hämta den utlovade hjälpen. Tyvärr bar det sig inte bättre än att barnmorskan redan var ute på annat håll när Joel kom dit för att hämta henne. Hur skulle han nu bära sig åt? Här gällde det att komma på något mycket snabbt. "Slaktarfrun!", tänkte han. "Kanske hon vet någon råd." Han skyndade sig dit, omtalade sitt bekymmer och sin oro. Lyckligtvis var hon hemma, och där hade de även telefon. Hon ringde genast till barnmorskan i Vassunda och frågade, om hon kunde komma till Sigtuna för vidare befordran över sjön till Negelstena för att hjälpa en barnaföderska. Den snälla fru Andersson kom så fort hon kunde till den oroligt väntande mannen på stranden, och båtfärden kunde börja. Det var i början på november så sjön gick helt öppen. Det blåste rätt hårt på Sigtunafjärden när de styrde kosan mot den andra stranden. Båten var dock stadig och säker, så överfärden gick bra.

Kvinnan i stugan mådde efter omständigheterna väl, och värkarbetet fortsatte ännu några timmar. I den mörka och blåsiga höstkvällen kom då så småningom den efterlängtdade pojken, precis som de hade önskat. Välskapt och fin var han, så glädjen och lyckan var stor i torpet. Nu var de ju tre, en riktig liten familj med allt vad det innebar. Mycket blev annorlunda och kändes ovant i början, men man fick lära och öva sig efter hand.

På kvällen måste den nyblivna pappan försöka mjölka korna, men de var inte villiga i början att ge ner mjölken åt en ovan. Lite fick han väl ur, men inte var det så helt lyckat. Nästa morgon for Joel för att hämta sin mor till hjälp åt sin hustru i hushållet och med djuren. Hon kunde även mjölka så det gick bra.

Nu blev ännu mera arbete att utföra i stugan med skötsel av den lille och all småbarnstvätt. Men så roligt det var! Allt tvättades givetvis för hand, och en del av barntvätten kokades också i en kittel på spisen för att bli riktigt vit och fin. Sedan hängdes det ut på tork, även vintertid. Hann det inte bli riktigt torrt så hängdes det upp ovanför spisen till eftertorkning. Då fanns inte nutidens färdiggjorda blöjor, som bara är att ta på och sedan slänga så fort det blivit blött. Nej, allt var av tyg och måste tvättas och sköljas ideligen. Blöjorna var sydda av använt tyg, som gamla lakan och dylikt, för att vara mjuka åt den ömtåliga barnhuden.

När Lillys svärmor varit hos dem en liten tid kom hennes egen mor som avlösning. Hon ville väl bekanta sig med det nya lilla barnbarnet och även ge en del hjälp och råd till sin dotter, som blivit mor för första gången. Allt var ju nytt och ovant så här i början. De äldre mödrarna hade erfarenhet från sina egna barnafödslar och hade därför mycket att ge till de yngre kvinnorna.

Arvid, som pojken fick heta, var född med ett ljumskbräck, som upptäcktes efter en liten tid. Han blev därför opererad vid endast tio veckors ålder. Det skedde på Kronprinsessan Lovisas barnsjukhus i Stockholm. Då fick Arvid och hans mamma åka med båten till sjukhuset för att läggas in där några dagar. Pojken hade bröstet, så mamma måste vara med hela tiden. På sjukhuset blev Lilly upppassad som en prinsessa, tyckte hon. Systrarna kom in med stora travar av blöjor, mantlar och skjortor som ombyten till den lille. Bara att byta och slänga i smutstvännen. Aldrig förr hade hon haft det så lindrigt. Maten lagad och serverad på rummet och sängen bäddad. Hon behövde inte göra ett skapandes grand utom att sköta

pojken förstås. Ibland tog hon en promenad utanför sjukhuset för att få lite frisk luft mellan målen. Operationen gick bra och efter ett par veckor var de hemma hos pappa igen, som hade längtat mycket efter sina kära.

Nu gick allt åter sin gilla gång och vintern framskred med stora steg. Dagarna blev nu allt ljusare och längre, snön började så småningom smälta, särskilt i söderlägen. De mörka jordfläckarna blev större och större, men ett eller annat bakslag i väderleken blev det säkert ännu med snö och yrväder. Trots allt gick det ändå mot ljusare tider. Småbarnstväten hängde så ren och fin på strecken där utanför köksfönstret. Lilly kände sig så lycklig som aldrig förr när hon stod där inne vid bordet och tittade ut på den. Snart är det dags att byta på pojken igen, tänkte hon. Att sätta sig framför den varma spisen eller kakelugnen med honom i knät, ta av de våta kläderna och byta till torra. Sedan lägga honom till bröstet, där han hungrigt och glupskt började suga av de välfyllda bröstet. Fanns det någon större lycka på jorden? Hon trodde det inte!

När så våren kommit igen kunde vårbruket ta sin början. Potatisen skulle sättas och grönsaker sås. De odlade nämligen ganska mycket av de produkterna på de små jordbitarna för att sedan sälja och dryga ut kassan med. Kontanter behövdes ju emellanåt till det ena och det andra.

Ryssjefisket försiggick också på våren så då var det särskilt bråda dagar. Så snart isen smält på ängarna innanför vassen var det tid att få ut ryssjorna. Ibland kunde det vara så hårt av is i botten att man fick använda isbillen att göra hål med när stöarna som höll ryssjorna på plats skulle ner. Då gällde det att få ut fångstredskapen så tidigt som möjligt för att fånga gäddorna, när de kom in på ängarna för att leka. Man kunde aldrig vara säker på när detta skedde. Det kunde nämligen variera, beroende på temperaturen i luften och andra omständigheter. Därför var det bäst att få ut dem på fångstplatserna så fort som möjligt.

Men dessförinnan hade ryssjorna och näten, håvarna och nätkassarna färgats i en stor järngryta nere vid sjön. Som en parentes kan sägas, att nätkassarna användes att väga fisken i och håvarna att ta upp fisken ur de stora sumparna med. Till färgbaden användes ett hopkok av vatten, nätfärg (kateku), trä tjära och grankottar. Färgning måste göras för att fiskredskapen skulle hålla så länge som möjligt för de stora påfrestningar de ständigt utsattes för. När Lilly kände den starka doften av tjära och nätfärg nerifrån sjön gick det inte att ta miste på vilken årstid det var.

Snart skulle hon också känna andra dofter ute i naturen. Från syrenerna, jasminerna och andra blommor som redan var på väg. En bit ifrån kökstrappan fanns en syrenberså, som Joel snickrat jordfasta bänkar och bord till. Där satt man ibland i mån av tid och drack kaffe och sökte svalka i heta sommarkvar. Så långa stunder åt gången kunde det inte bli, men det var alltid ett välkommet avbrott i vardagsrutinen. Det fanns massor av arbete som väntade, men en liten guldkant på tillvaron måste man ha. När det kom främmande (släktingar) från "stan", vilket hände då och då på sommaren, var det obligatoriskt att man skulle sitta i bersån. Om vädret det tillät förstås. "O, så underbart ni har det på landet", kunde man då få höra från gästerna. "Tänk att få sitta så här mitt i naturen och njuta av sol och blommor", sa de och suckade av välbehag. Lilly tänkte något annat när hon ilade med kaffepannan och den dukade brickan mellan spisen i köket och bersån. Men det är ju en annan historia, som man brukar säga.

Ja, ännu en sommar förgick med arbete och slit för brödfödan, men också med mycket glädje och lycka. Arbetsglädje och lyckostunder! Höet var bärgat för länge sedan, inkört och upppackat på den lilla ladugårdsskullen till vintermat åt korna. Nu var det dags att få upp potatisen och rotfrukterna ur jorden. Kålrötter, morötter och rödbetor förvarades tillsammans med potatisen i jordkällaren. Där klarade det sig fint i alla väder. Fanns det tillgång på lingon och blåbär, vilket det gjorde vissa år, hjälptes de båda makarna tillsammans åt även med detta. Att plocka bär blev en härlig avkoppling i den fridfulla skogen fjärran från de vanliga vardagssysslorna.

Till sist måste de även tänka på nyponen innan frosten kom och tog dem. Där kunde de också räkna med en liten extraförtjänst om de var flitiga. De gick ut i hagar och backar med korgar och hinkar för att infånga det röda guldets från de vassa ogästvänliga buskarna. Joel hade egenhändigt tillverkat långa pinnar

med en böjd ståltråd i ena änden för att dra ner de högst belägna kvistarna med. Där satt ju ofta de vackraste bären. När de kom hem med skörden måste alla dessa bär snoppas och läggas på bakplåtar för torkning i spisugnen. Nu fick Lilly passa dem väldigt noga samt skaka plåten då och då så de inte blev brända. Det var ett tidsödande arbete, men gav ändå en liten extra slant. En gång, minns Lilly, hade de lyckats få ihop en hel liten säck med torkade nypon, som de sedan sålde till en affär i Stockholm. Givetvis behöll de även en del hemma i hushållet till härlig vitaminrik nyponsocka.

Kapitel 15

Den 27 maj 1925 föddes det andra barnet, en flicka som de hade hoppats. Hon fick heta Maj och var mycket välkommen i familjen. Nu hade de en av var sort och det kallas ju önskebarn. Den här gången var den ordinarie barnmorskan, fröken Burström från Sigtuna, hemma så hon kunde komma så snart hon fick bud. Allt gick bra, både med båtfärden över Sigtunafjärden och med barnafödandet.

Det var mycket lättare att sköta småbarn den här årstiden, tyckte Lilly, inte minst med tvätten. Kanske kunde hon sitta ute och amma ibland nu när det blev varmare, höra fågelkvittret och känna den ljuvliga blomdoften. En stund att tänka och planera för framtiden i lugn och ro var heller inte så dumt. Snart var tiden kommen för utearbete igen, så nu måste de försöka skaffa hjälp till att passa barnen, medan Lilly hjälpte sin man med dessa sysslor. Det kom att bli en ung flicka som nyss slutat skolan, som kanske kunde, förutom att passa barnen, även uträtta en del i hushållet.

En trevlig händelse, som inte får förglömmas, är när den första radioapparaten kom till hemmet. Det var samma år som flickan föddes. En bonde, som bodde i närheten, tänkte etablera sig som försäljare (agent) av de här nya underverken. Han satte igång med demonstration i en närbelägen skola för att göra reklam och få folk intresserade av dessa nymodigheter. Det lyckades också! Dit kom mycket folk, som tittade nyfiket, lyssnade och förundrades över teknikens framsteg.

Några nappade på erbjudandet att få köpa, däribland Joel, som köpte en "sån där apparat" på avbetalning. Efter den extravaganta utsvävningen ansågs "fiskarns" för att vara rika av avundsjuka grannar. Radioanläggningen bestod av en liten apparat plus ett anodbatteri (torrt) och ett syrabatteri (vått). Syrabatteriet måste ibland lämnas till omladdning och påfyllning av syra när det var urladdat. Anodbatteriet däremot var helt odugligt när det gjort sin tjänst, bara att kassera och köpa ett nytt. Det höll dock ganska lång tid! Så fanns det hörlurar till, åtminstone två par, så att flera kunde lyssna samtidigt. Eller man kunde lägga hörlurarna i en glasskål, helst av kristall, då förstärktes ljudet och det hördes bättre. Joels bror, Edvard, hade en kristallmottagare som hade inbyggda kristaller. Till den använde man ändå ofta hörlurar för att få ett renare ljud. Annars uppstod ibland ett väldigt sprakande, så det var svårt att uppfatta röster eller toner där ute från atmosfären. Ja, ett mirakel var det sannerligen i alla fall! Det fanns även fristående högtalare att köpa till, vilket Joel gjorde i ett tidigt skede. Detta ansågs av vissa personer vara höjden av högfärd.

Lilly minns hur de satt på kvällarna och lyssnade med spännt intresse på både trevliga och hemska nyheter som kom ur apparaten. Hon minns särskilt ett finsk-ryskt krig, som de med rysningar hörde om, där de satt i sitt trygga ombonade hem i torpet. Då tänkte hon många gånger, att vi har det allt bra ändå, trots allt slit och fattigdom. Hon minns också ett barnprogram, som hette Barnens brevlåda. Det leddes av "farbror Sven", alias Sven Jerring, sändes en gång i veckan och var mycket trevligt även för vuxna att höra på. Barnen var ännu så små att de förstod väl inte så mycket av de där konstigheterna. Så var det musik och sång förstås, som också kunde vara fint att lyssna på någon gång, i mån av tid.

När sju år hade gått av deras liv tillsammans vid fiskartorpet var det återigen dags att bryta upp och flytta, från det som varit deras första egna hem. Det hade varit dem mycket kärt, men trots det också haft sina brister. Där var bland annat mycket kallt och dragigt inomhus på vintern. Ibland, då det var många köldgrader, kunde det frysa till is under sängarna i kammaren på natten. Det fanns visserligen en kakelugn att elda i, men den kallnade rätt snart efter avslutad eldning på kvällen. I ett sådant gammalt otätt hus, med mycket springor och råtthål, blåste det nästan rakt igenom. Det fick Lilly nog samt erfara när hon skulle

släppa ner barnen på golvet för att leka. Många gånger fick hon sätta dem i deras sängar i stället och plocka åt dem leksaker där att roa sig med så gott det gick. Nöden har ju ingen lag, som bekant, och det viktigaste var att de inte blev sjuka av allt drag.

Ja, nu skulle de ändå flytta till Joels föräldrahem vid Erikssund. Ty saken var den att hans far, som var färjkarl där, började bli gammal och inte orkade så mycket längre. Joels yngste bror, Edvard, hade tillsammans med fadern skött färjeförbindelsen över sundet förut, men nu började krafterna tryta hos den gamle och därför behövdes en ersättare som ännu var ung och stark.

År 1928, på våren, ställdes så åter kosan mot barndomshemmet. Flyttningen skedde nu i motsatt riktning än den gjorde för sju år sedan. Även denna gång med roddbåt, men nu hade de aktersnurran, så nu gick det betydligt lättare och fortare. Till hjälp hade Joel drängpojken Ville, som var mycket duktig och snäll. Det blev många turer fram och åter med båten, så flyttningen tog flera dagar i anspråk.

Så var det då äntligen dags att företa den näst sista turen, då med familjen och de nästan sista sakerna. Ville fick stanna kvar, för Joel skulle komma tillbaka en sista gång för att hämta de återstående sakerna. Nu hände det sig inte bättre än att det blev en förskräcklig storm när de hade åkt iväg. Joel tyckte därför att det var säkrast att övernatta i det nya hemmet så ingen olycka skulle ske. Men den stackars Ville, han trodde att det var just det som hade skett. Han trodde att hela familjen hade drunknat i detta hemska oväder. Eftersom han var mycket rädd och orolig måste han ha någon att tala med. Därför gick han på kvällen den ganska långa vägen genom skogen till en grannfamilj och omtalade sin oro och ängslan. I skogen märktes inte lika mycket av stormen utom det kraftiga bruset och de häftiga skakningarna uppe vid trädkronorna. Grannarna blev alldeles förskräckta och trodde också det värsta. På den tiden fanns inte heller telefoner i arbetarhemmen på landsbygden, så man kunde inte meddela sig med varandra på detta sätt. Det var bara att leva med sin ängslan och oro tills förklaringen äntligen kom. Att det blev dåligt med sömnen den här natten för dessa människor, det kan man gott förstå. Vilken oerhörd lättnad Ville kände nästa dag då han fick se Joel dyka upp där nere vid båtplatsen. Det kan inte i ord beskrivas! Nu var allt väl igen, alla kände sig glada och nöjda.

Lilly med familj fick nu mycket arbete med att installera sig i sitt nya hem. Här var dock litet modernare, det fanns nämligen elektriskt lyse och en vattenpump på gården. Bara det var ju stor skillnad mot förhållandena vid torpet, men knappast blev det mindre arbetsamt för det! Däremot låg det mycket centralare bredvid landsvägen och med sin färja över sundet. Där var trafik både natt och dag, även om det inte var lika livligt då som nu på vägarna. Men hästskjutsar, personbilar och enstaka lastbilar måste ju över i andra riktningen. Så småningom började även en buss gå regelbundet.

Mycket nattarbete blev det för karlarna, tungt och besvärligt var det, särskilt på vintern och våren då isen kunde ställa till mycken förtret. Färjan framfördes med handkraft, så det kunde bli problem när det blåste hårt eller när isbitarna tornade upp sig framför färjan. Var det personer som gick eller cyklade och ville över till den motsatta sidan användes en stor roddbåt, som kallades "utroddaren". Den hade, förutom sittbrädan för roddaren, två längsgående säten, ett på vardera långsidan av båten, samt ett aktersäte. Den kunde ta tio till tolv personer och ett par cyklar samtidigt om det behövdes. Var den så fullastad, vilket hände ibland, blev utrodden väldigt tung att ro särskilt då det strömmade hårt i sundet. Men den var stadig och säker så man behövde inte befara något haveri.

Även här i Erikssund fiskade Joel, nu tillsammans med sin bror, så det blev dubbelt upp av arbete. Både fiskevattnet och färjan arrenderades från Erikssunds gård. En man måste de ha till hjälp så att en i taget kunde få några timmars sömn ibland då det givetvis förekom mycket nattarbete. Fiskardrängen Ville följde med Joel från Negelstena för att stanna ett par år hos dem. Han trivdes mycket bra där, inte minst för barnens skull, han var nämligen mycket barnkär.

Lilly hade jämt upp att göra med hushållet, barnen och karlarnas oregelbundna mat- och sovtider. Dessutom hade de en ko samt en hushållsgris, som även måste ha sin skötsel. Edvard hade också en ko, och dessa båda kor gick på sommarbete på en äng vid en granngård. De hade själva inte så mycket betesmark

att det räckte både till sommar och vinterutfodring. Därför måste de arrendera den här ängen till sina djur.

Det var lång väg att gå när korna skulle mjölkas morgon och kväll. Först med färjan eller roddbåten över till Håtunasidan och så vidare till fots ett bra stycke. Ängen tillhörde Håtunaholms gård. De båda svägerkorna följdes åt bärande sina mjölkhinkar samspråkande om ditt och datt, så det var inga tråkiga promenader precis. Det blev en avkoppling i vardagen att komma ut i naturen och se dess skiftningar dag för dag. Regnade det "som spön i backen" var det inte så lustigt förstås, men sådana besvärligheter tog de med jämnmod. Kvinnorna var av ett härdat släkte och vana vid litet av varje här i livet.

Eftersom Lilly med familj bodde längst ner mot sjön och färjestället var det hon som fick lossa respektive spänna kättingen, som färjan framfördes med. Kättingen måste vara spänd när färjan vevades fram och åter över sundet, men slak när lasten av fordon kördes av eller på. Varför den måste förbli slak och ligga på botten medan färjan stod stilla berodde på båttrafiken, som var mycket livlig på den tiden. Båtarna skulle ha fritt fram i farleden så de inte fastnade i någon kätting eller vire. Oräkneliga var de gånger Lilly fick ıla ut och lossa eller spänna denna kätting, som fungerade från en särskild anordning en bit upp på land. Hur hon kunde hinna med att även sköta hemmet och barnen med allt vad det innebar är som en gåta än i denna dag. Givetvis skötte även någon av karlarna ibland den viktiga kättinganordningen, men många gånger var de inte till städs. Kanske var de ute och fiskade eller utförde andra arbeten som också var viktiga. Bland annat behövde färjan repareras emellanåt, då den utsattes för ett mycket stort slitage.

De odlade även grönsaker och potatis för eget behov, men inte bara människorna utan också hushållsgrisen måste få potatis för att växa och bli stor till slakten. En del av mjölken efter kon separerades för att sedan kärnas till smör. Fisk åt man naturligtvis ganska ofta. Affär fanns alldeles i närheten, så här var det betydligt bekvämare på det sättet. Dessutom gick det en köttbil och en brödbil över färjan en gång i veckan över till Håtunasidan, så där fanns möjlighet att handla för Erikssundsborna också vilket de ofta gjorde.

Någon gång varje år kom en "korgbil" farande med sin last. Det var en mängd olika korgar i alla möjliga storlekar och modeller, från de minsta enliters bärkorgar av spån till stora potatis- och bosskorgar av rot. Även en del korgmöbler fanns med på flaket. Några enklare leksaker fanns också att köpa, som till exempel små vindsnurror av celluloid i olika vackra färger med en kort träpinne till skaft. Det hände att barnen fick var sin sådan snurra att springa omkring med tills den gick sönder. Celluloid var ju inte så starkt precis. Hade de varit riktigt snälla så kunde det kanske bli en liten spånkorg också. De små korgarna användes förresten även av mamma ibland att plocka bär i.

Kapitel 16

Efter drygt två år vid Erikssund var det dags för Arvid att börja i småskolan. Det var lång väg att gå för den spenslige pojken till den nybyggda skolan i Granby (St. Pers socken). Den nya skolan hade byggts med gemensamma ansträngningar av sockenborna för att barnen skulle få kortare skolväg och få större utrymmen att vara i. I den gamla skolan vid Billby fanns bara ett enda rum med sex klasser samt en lärarinna för alla klasser gemensamt. Granbyskolan var byggd i två avdelningar med en småskola och en storskola. Där fanns också två lärarinnor, en för vardera avdelningen. Underligt nog så hade Arvids pappa själv gått i den gamla skolan i socknen, så cirkeln var ju sluten på sätt och vis. Familjen kom dock inte att bo vid Erikssund så länge till på grund av vissa omständigheter. Pojken fick ändå fullfölja första skolarbetet i Granby, då de inte hade flyttat så långt, men det hade sina svårigheter ändå eftersom det nya hemmet låg på motsatta sidan sjön. Pappa Joel hjälpte sin pojke med första biten av skolvägen (över sjön) för att han skulle slippa byta skola och lärare under sitt allra första skolår. Det hade kanske inte varit så lyckosamt.

Vid Erikssund fanns en ångbåtsbrygga, där båtarna lade till ibland för pålastning eller avlastning av gods och människor. En stor del av frakterna skedde per båt på den tiden. Lastbilarna började dock att köra

mer och mer och tog vissa laster, resten gick väl per järnväg. Även de första bussarna hade gjort sitt intåg på den här trakten. Hårda och obekväma till att börja med, men ändå ett stort framsteg för befolkningen på landsbygden.

På ångbåten som eldades med kol kunde man åka till Uppsala eller Stockholm eller stiga av på någon brygga däremellan. Det fanns gott om stora stabila bryggor att lägga till vid. Man lade inte alltid till vid varje brygga varje gång utan bara när det fanns gods eller passagerare som måste med eller ville stiga av. På Erikssundsbyggen fanns en liten flagga att hissa om man ville att båten skulle lägga till där. Samma system användes troligen även vid andra bryggor eller så vinkade man helt enkelt som signal.

En båt som gick på traden hette "Uppland" och var ganska stor. Så var det "Fyris I" och "Fyris II" och sedermera "Ekoln II", som var den sista ångbåten här på trakten. Ibland sågs även "Hugo Tamm" på sina lustresor med vinkande glada passagerare, som ofta sjöng och glammade värre. Besättningen på dessa båtar bestod av kapten, styrman, eldare, "hoppilandskalle", som gjorde litet av varje, samt restauratris. Hon hade också i regel någon flicka som hjälpte till med serveringen, åtminstone på de större båtarna. Man kunde få köpa smörgåsar, mjölk, kaffe, pilsner, lemonad och en del annat allt efter råd och lägenhet. Sjön suger ju som bekant, så den avdelningen var ofta besökt. Dessutom blev det en avkoppling i vardagens slit och möda att sitta där en stund och prata med bekanta och obekanta. Kanske ett tillfälle att stifta nya bekantskaper! Eller så kunde man stå och titta på eldaren där nere i maskinrummet, som skyfflade in kol i sitt anletes svett för att motorn skulle gå jämnt och fint. Förutom serveringen och maskinrummet på nedre plan fanns också den stora aktersalongen, som var skön att sitta i. Det var det största rummet på båten, varm och trevlig att uppsöka när det blåste friska vindar där uppe på däck. På övre planet var, förutom kaptenens hytt, en liten damsalong där kvinnor med småbarn ofta höll till. De måste ju ha någon lugn och avskild plats att sköta och mata de små även på båtferden. Från det öppna akterdäcket var det fin utsikt åt alla håll och skönt att vara när solen sken och det blåste ljumma sommarvindar.

När båten lade till vid någon brygga blåstes det alltid signaler först med ångbåtsvisslan. Nu blev det liv och rörelse både på båten och bryggan. Kanske var det något djur som skulle lastas på båten, då var det alltid extra spännande att se hur det förlöpte. Djuren som skulle slaktas måste nämligen även de fraktas per båt och givetvis de som såldes till liv som smågrisar, höns, får och dylikt. När ångbåten närmade sig bryggan var det alltid hoppilandskallen som agerade först. Fanns det någon karl eller stor pojke på bryggan när han kastade iland den tjocka trossen passade denne på att haka fast trossen om pålen, som fanns där just för det ändamålet. Var där ingen lämplig person för tillfället hoppade han själv snabbt efter trossen och grejade det i ett huj. Sen måste den breda landgången ut och på- eller avlastningen kunde börja. Ibland när det var någon riktigt bångstyrig ko eller annat djur, som trilskades när de skulle gå på landgången, kunde det ta extra lång tid, så det var inte alltid så lätt att hålla tidtabellen till punkt och pricka.

Det var även livlig torghandel och alla åkte de båt med sina lådor och korgar. När det var marknad i staden var det särskilt livligt med många människor i rörelse. En del ämnade sälja något på marknaden, andra var där för att köpa. Det var extra stort utbud av varor på dessa dagar, av varierande slag. Som exempel kan nämnas några: diverse laggkärl, korgar av olika typer, hemvävda mattor, leksaker, hemkokta karameller, skinnvaror och mycket, mycket mer. Några var där för att köpa hem en liten griskulting att föda upp som hushållsgris eller något annat de behövde. Ett uppskattat inslag i marknadslivet var gubbarna med de fantastiska uppfinningarna och den otroliga svadan. De lockade fram många muntra skratt när de försökte övertyga publiken om att det här är världens åttonde underverk och detta kan ni absolut inte vara utan. Deras övertalningsförmåga var ofta fenomenal så en del fick de väl sälja. Vissa av dessa saker var faktiskt bra, annat var nog mest skräp. Sen var det gubbarna eller gummorna med ballongknippena, inte att förglömma. De var ett färgglatt inslag i folkvimlet. Man kunde också köpa stora, härliga smörgåsar av hembakat bröd med gott pålägg och ibland även ärtsoppa att mätta sin hunger med.

Stadsresan skedde nog inte enbart för marknadens skull. Det var väl alltid något man behövde ta hem från de välförsedda affärerna i staden, som kanske inte fanns i handelsboden där hemma. Det kunde vara en låda spik, några glasrutor, tapeter eller dylikt. Eventuellt en tunna sill att dela med en granne, det var inget ovanligt. Den som inte hade tillfälle att åka själv brukade skicka efter något han eller hon behövde

med den som ändå tänkte fara. På detta sätt hjälpte man ofta varandra på landsbygden, med ärenden och uträttningar.

Båtarna kunde faktiskt ibland även få göra tjänst som sjuktransport för akut sjuka. Lilly mindes vad hennes man berättat för henne en gång om sin mor. Detta hände innan Joels mor blivit Lillys svärmor, alltså någon gång kring 1910- talet. Modern led av struma och den växte tydligen innåt, för hon började få otäcka kvävningsskänslor. Nu blev det bråttom att försöka komma till sjukhus om hon inte skulle kvävas. Hennes yngste son, Edvard, som bodde hemma hjälpte henne ombord på "Uppland" och så började den dramatiska resan till sjukhuset i Stockholm. Det gick inte fort precis och hon fick allt svårare att andas. För att hon skulle kunna få luft stack hennes son en penna i halsen på henne för att hålla luftvägarna fria. När de mellanlandade i Sigtuna sprang någon från båten upp till apoteket och skaffade medicin, som gjorde det litet lättare för henne att andas och att fortsätta färden till sjukhuset. Där blev hon genast opererad och faran var över. Man kan gott förstå den ängslan och oro de anhöriga kände innan de fick besked om att allt gått bra. Det var att vänta tills Edvard kom hem igen med båten, allt detta tog ju många timmar i anspråk. Då för tiden fanns inte många som hade telefon, åtminstone inte på landsbygden, men allting slutade dock väl trots allt.

Kapitel 17

När Lilly med familj bott drygt tre år vid Erikssund var det återigen dags för flyttning, men inte så långt den här gången. På grund av olika omständigheter kunde de inte bo kvar där längre. En av orsakerna var att bron över sundet nu hade börjat byggas. Det behövdes visserligen två man för att turas om med broöppningen, men nu var det bestämt att en annan bror till Joel, Elis, skulle komma hem för att tillsammans med Edvard sköta det arbetet. Vakthållningen skedde dygnet om, då trafiken var ganska livlig även på natten. Det var inrett ett särskilt vaktrum under bron för att den som hade vakten skulle höra signalen från båtarna när de kom. Där sov den över, som hade sitt pass för tillfället.

Förutom passagerarbåtarna gick många skutor med last av spannmål, virke, diverse stycke gods m m. Pråmläpen, som drogs av en bogserbåt och med sex till sju djuplastade pråmar efter, kunde vara besvärliga att släppa igenom bron ibland. Bläste det hårt eller var mycket strömt blev det ordentliga törnar mot broverket då och då. Visserligen hade varje pråm en "skeppare", som stod där bak och styrde, men det var inte så lätt att få styr på de tunga pråmarna, som mestadels var lastade med kol. Kolen skulle upp till Uppsala för uppvärmning av fastigheter och dylikt. På en del av dessa pråmar fanns hytter för skepparn att gå in och värma sig i, medan andra inte ens hade ett vindskydd. Stackars de gubbar som fick stå ute i blåst, regn och snöslask och inte hade en chans till lite läns en gång. Där stod de timme efter timme i sina stora, klumpiga rockar och tjocka mössor och vantar medan släpen nästan sniglade sig fram till hamnen i Uppsala. Det måste ha känts som en stor befrielse när de äntligen var framme så de fick komma in i värmen ett slag och fick röra på sina stela lemmar.

Den här gången flyttade familjen som sagt inte så långt. Det var till en liten gård i Håtuna socken, som hette Udden. Joel ansökte om ett egnahemslån och fick det beviljat. Nu skulle de bli jordbrukare och få ett, om möjligt, ännu slitsammare liv. Ekonomiska bekymmer och andra tråkigheter och sorger kom att drabba dem, men också mycken glädje och lycka. Att få arbeta tillsammans sida vid sida och få uppmuntra, trösta och stötta varandra betydde oerhört mycket för dem genom åren. De hjälptes åt med att bygga upp och förbättra, slita och försaka, arbeta hela dagen och halva nätter, söndag som vardag, aldrig någon fritid eller semester. Ja, sådan blev deras lott, men de ångrade ändå aldrig sitt köp av gården.

Den 14 mars 1932 skedde flyttningen. Dessförinnan hade det varit auktion vid Udden efter den förra ägaren, som hette Svensson. Det hade kommit mycket snö till flyttningdagen och det var ganska tjock is. Därför kunde forslandet av bohaget ske med häst och skogskälke utmed sjökanten till det nya hemmet. Om inte båttrafiken varit så livlig kunde det ha skett över isen, det hade varit bekvämare. Nu gick båttrännen öppen för jämnare, så det gick inte alls. I stället fick de åka över med färjan till Håtunasidan och sedan vidare på ängarna till Udden, så det blev ju mera tidskrävande. Allt kunde inte tagas med på kälkflaket med en gång, utan det blev givetvis flera turer fram och åter. Det var en småbrukare från Svar-

varholmen, som hjälpte till med flyttningen med sin häst och sitt åkdon. Med första turen åkte Lilly och barnen, för nu måste det eldas och redas upp lite i stugan vartefter flyttlassen kom. Djuren, som redan fanns i ladugården, måste också ha sitt, vatten, foder och rengöring. Så skulle familjen och flyttkarlarna ha mat och dryck mellan varven.

Stugan var ett lågt vitrappat hus med hängrännor av trä samt en liten, platt trätrappa. Den tunna, enkla bräddörren ledde in i den kalla "farstun", som fortsatte fram till den något tjockare köksdörren, som hade mycket höga trösklar. Huset innehöll ett stort kök med en väldig mur bakom spisen, där det en gång varit bakugn och en liten kammare. I kammaren fanns en murad kakelugn, som det bara sporadiskt eldades i. Rummet användes bara till "fint". För att ha någonstans att sova delade makarna av en bit av köket med en korkmattsvägg till sängkammare för sig och barnen. Här vid Udden var allt primitivt och omodernt igen. Ingen elektricitet, ingen vattenpump och långt till affärer, post och telefon. Fotogenlampor och lyktor användes med allt vad detta innebar av putsning, påfyllning och införskaffande av fotogen. För att inte tala om eldfaran med lyktorna på skullar och i lador vid framtagandet av hö och halm till djuren. Vid mjölkningen satt alltid en tänd fenixlykta i ladugårdstaket. Vattnet bars med ok från sjön till djuren och hushållet. Dricksvattnet hämtades från en källa på ängen, ganska lång väg från huset. Slaskvattnet bars ut i hinken, som tömdes vartefter den blev full. Tvätta sig fick man göra i ett handfat på en stol i köket. Några gånger på vintern värmdes Lilly vatten på spisen till bad i en träbalja på golvet. Familjen fick hjälpa till att bära in vatten medan hon brassade på i spisen. På sommaren badades förstås i sjön, det var ju så nära till vattnet.

Stortvätt gjordes några gånger om året nere vid sjön, ofta när det var regnväder och man inte kunde arbeta med något annat ute på åkrarna. Vittvätten kokades, efter att den blivit tvättad, i lutpulver i en trebent järngryta, som stod ganska nära sjökanten. Nu behövde man dock inte tillverka lut själv. Lutpulver fanns att köpa i handelsboden. Själva tvättningen i balja utfördes i "nätboden" om det regnade, annars under bar himmel. Sköljningen skedde direkt i sjön, vilket var det bästa av allt. Inget byte av sköljvatten där inte, och tvätten blev ren och mjuk. Plaggen hängdes sedan på linor, som var uppspända mellan nätgistorna på ängen. Så var det bara att vänta på bra torkväder, vilket det alltid blev förr eller senare. Det regnade ju inte i evighet. Nätgistor var de stolpar med krokarna upptill, som Joel brukade hänga näten på till torkning mellan varven. Ibland var det inte så lämpligt att hänga tvätten på ängen, till exempel då korna gick på bete där. Vissa kor tyckte nämligen om att tugga på de våta plaggen med katastrofalt resultat som följd. Lilly fick då i stället bära upp dem i trädgården och hänga dem mellan fruktträden. Då och då under vintern fick det bli tvättning inomhus i en balja på en stol i köket och sköljning i ett hål på isen.

Så småningom grävdes en brunn nära huset och där placerades en gårdspump. Då blev det närmare att bära hinkarna in i köket. Det var dricksvattnet och vatten till matlagningen som hämtades där. I den nya ladugården, som byggdes år 1934, installerades en handpump redan från början. Dit pumpades vattnet från sjön, och det fina med det var att där sinade det aldrig, även om det var väldigt lågt vattenstånd ibland. Däremot krånglade pumpen då och då vill jag minnas. Vattnet fylldes i en cementerad ränna på foderbordet, och där sörplade korna i sig tills de blev mätta.

En gång en vinter var det så ohyggligt kallt, - 30 grader, att det frös i vattenledningen i ladugården. Då måste vatten till djuren bäras från gårdspumpen. Det var lättare sagt än gjort, för när det skulle pumpas där så hade den också frusit med den påföljd att pumphandtaget gick av. Nu var goda råd dyra. Vad återstod nu att göra? Ja, inte annat än att försöka hugga hål på den tjocka isen med isbillen och bära vattnet därifrån. Arvid höll nästan på att förfrysa öronen i den stränga kölden innan han fick ett hål stort nog att sticka ner en hink i, trots att han var in och värmdes sig ibland.

De olika årstiderna hade sina speciella arbeten förutom de vanliga rutinerna som hushållsarbete, mjölkning, utfodring av djuren, mockning m m, m. Köket var stort och användes till allt inomhusarbete som måste utföras på en liten gård. Där separerades mjölken, kärnades smör, vävdes, bakades, tvättades, ströks och mycket, mycket mer. "Grispotatisen" kokades också på den stora järnspisen, åtminstone vintertid. På sommaren användes ibland tvättgrytan till det ändamålet för att klara av en större sats på en gång. När Joel behövde laga näten eller ryssjorna satt han också i köket. Det fanns ingen annanstans att

vara där det gick att få värme. Han tillverkade också nya nätslingor eller ryssjor ibland, för han fiskade även här som extraförtjänst, och redskapen måste ses om för att hänga med länge.

På vintern lades, med hustruns hjälp, näten under isen. Eller så satte han ut gäddsaxar (krokar) med mört som agn. Mörten hade i förväg fångats i mjärdar, egenhändigt tillverkade av Joel. Till bete i "mörtkassar" hade han på köksspisen kokat en gröt av vetekli, vatten och linfrö. Det blev ett fint lockbete för mörtar i olika storlekar. De allt för stora fiskarna, om det nu blev några över huvud taget, kokades åt hönsen. Det blev ett fint tillskott i deras "klistöp". Sommartid lades också nät, i mån av tid, men då från båt. Lilly rodde och Joel lade ut näten. Sedan vittjades de eller togs upp i arla morgonstund. Även krokfiske bedrevs emellanåt, men tiden ville inte alltid räcka till. Så snart isen lossnat från ängarna var det hög tid att sätta ut ryssjorna. Nu stundade en mycket bråd tid. Vissa vårar var det så lågt vattenstånd, att en del ryssjor fick skäras ut i vassen för att komma ner i vattnet ordentligt. Andra år var förhållandet tvärt om. Då gick vattnet högt upp på ängarna, ända upp till åkrarna.

Det fanns mycket arbete utomhus även på vintern, som exempel att köra upp is för kylning av mjölken på sommaren. Då måste man leja ett par karlar till hjälp, för det kunde inte göras av två personer. Oftast var det då någon granne man anlidade, som sedan i sin tur fick hjälp av Joel med sin isupptagning. Isen sågades i fyrkantiga, stora bitar med stocksågen, som hade det ena handtaget bortskruvat. En man körde "häståkan" med isblocken, ytterligare en man var med som pålastare vid vaken respektive avlastare vid isstacken. Till slut var det en som tog emot isen och försökte baxa till den jämnt och fint med isbillen, så det inte blev allt för stora springor. Det fick inte bli för stora mellanrum mellan blocken, för då smälte isen alltför fort. Oftast var det Lilly, som stod i stacken med lite hjälp ibland kanske. Emellanåt måste hon gå ifrån för att laga mat eller koka kaffe. Djuren skulle ju också ha sitt som vanligt även om man sysslade med annat arbete. Så småningom, då isstacken var full av is, vilket inte skedde på en dag, var det dags för det tunga efterarbetet, nämligen att ösa sågspån över det hela. Det gjordes av makarna själva sedan "lejfolket" gått hem.

Tröskning på logen gjordes också mestadels på vintern, när det inte var för kallt. Första året med hästen för vandrigen, men det gick inte så bra, så de skaffade så snart som möjligt en gammal fotogenmotor. Med den blev det mycket möda och stort besvär. Då och då rusade den nämligen med en ohygglig fart, och emellanåt gick den inte alls. Dessutom hade de ett halvrensande tröskverk, så säden måste efteråt rensas från agnar med en handdriven fläktmaskin. Det var ett enformigt och tröttsamt arbete. Detta pågick några år tills äntligen elektriciteten nådde Udden och de omkringliggande gårdarna. Det var under "kristiden" på 1940-talet, som det bildades en elförening och denna välsignade uppfinning nådde även hit. Under dessa krisår var ransonering införd även på fotogen som på mycket annat, så det var svårt att få den att räcka till. Karbidlampor och lyktor blev visserligen en bra ersättning att vägleda sig med, men de var tidskrävande och kinkiga att sköta. Den illaluktande karbiden fanns att köpa kilovis i närmaste affär. Snart nog inköptes en elektrisk motor tillsammans med en granne, så hädanefter gick tröskningen mycket lättare. Dessförinnan hade de skaffat ett litet helrensande tröskverk också.

På vintern eller vårvintern, medan det ännu var "före" kvar, kördes dyngan ut på åkrarna och lades i högar för senare spridning. Då var Lilly med och lastade åkan för att det skulle gå snabbare.

Fisket, tillsammans med trädgårdsodlingen, var nödvändigt som extraförtjänst för att klara uppehållet på en så liten gård. Under många år odlades morötter och så småningom även blomkål i lite större skala. Hallon och jordgubbsodling prövades också med växlande resultat. Blomkålsplantorna drev de upp själva i kallbänk. Det var ett träget pysslande med dessa plantor för att få dem så fina som möjligt. Bra jord erfordrades, luftning av bänkfönstren, vattning, insektsbekämpning m m tills plantorna var så stora att de var färdiga för utplantering på åkern. Sedan fortsatte arbetet där med vattning och skyffling mot ogräs och dylikt.

Mjölknigen var en ständigt återkommande syssla man aldrig fick slarva med. Det återkom ju morgon och kväll, alltid för hand genom alla åren. Någon mjölkmaskin blev det aldrig råd till. När så mjölkningen var klar och mjölken silad separerades den inne i köket. Separatören av fabriksmärket Lackta stod fast-

skruvad på en väggfast bänk för att inte rubbas när Lilly med jämna tag drog veven runt, runt. Ofta sjöng hon vid dessa ensamarbeten. Kanske av en inneboende glädje eller för att trösta sig för något som var motigt. Så småningom, när tillräckligt med tjock gräde samlats, togs kärnan fram ur sin skrubb, för nu skulle det tillverkas smör. Barnen fick ofta hjälpa till att dra veven varsin gång tills det började "gryna sig", som mamma sa. Ibland kunde det ta lång tid, andra gånger gick det fortare beroende på olika omständigheter. Sedan var det mammas tur att ta hand om smöret, att ta upp det ur kärnmjölken, tvätta det i friskt källvatten flera gånger, bruka ur vattnet ordentligt och slutligen salta det. Smöret såldes sedan till Erikssunds affär, ofta i utbyte mot andra varor eller till någon granne, som ville köpa till det facila priset av omkring 1:50 till 1:75 kilot. Äggen betingade ett pris av 90 öre till 1 krona tjoget.

Detta med att kärna smör hemma på gården pågick en tid tills en granne föreslog Joel att gå in vid Mjölcentralen i Stockholm och leverera mjölken dit i stället. Det gjorde nämligen han och tyckte det var bra. Joel tyckte det lät klokt och lydde rådet. Makarna fortsatte sedan med det under alla sina arbetsföra år. Mjölklaskorna kördes upp till mjölkbryggan halvannan kilometer från gården varje morgon före klockan sex för att hämtas för vidare befördran till huvudstaden. På sommaren kördes mjölkflaskorna med vinkelaxelkärran och vintertid med släde eller skogskälkarna med ett flak på. Ibland var det så mycket snö, att hästen knappt orkade ta sig fram genom drivorna. Då gick Joel av åkan och trampade en bit, och så gick det undan för undan. Likadant kunde det vara när barnen skulle till skolan, och snön kanske hade vräkt ned på natten. Många gånger när det var som allra värst följde pappa med dem upp till stora vägen, där det i regel var plogat på morgonen.

Skogsarbetet med anskaffandet av ved utfördes också på vintern. Några lämpliga träd sågades ned, delades i lagom längder, kördes hem till vedbacken och travades där till tork till hösten, då det sågades i knubb och höggs till spisved. Det gick åt mycket av den varan både för uppvärmning av huset och till matlagning och bakning. Brångarna (grenarna) tog man också till vara, de blev finfint bränsle som värmdes bra när de var torra. Att plocka ihop brångarna, kvista dem och lägga i högar hjälptes de båda makarna åt med förstås. Till och med nedsågning av träd till timmer gjorde de tillsammans. Då höll de i var sin ände på den stora stocksågen (timmersvansen) och drog och drog så det värkte i armarna tills träden ramlade till marken. Timmerstockarna kördes sedan med häst och skogskälkar till sågen i Norränge för att där förvandlas till plankor och bräder. Det behövdes mycket virke för att rusta upp husen på gården, allt var gammalt och mycket nedslitet när de kom dit, inte minst bostadshuset, men också ladugården, ladan, hönshuset och andra uthus. Bräddor av olika dimensioner måste man även ha till alla möjliga småreparationer och liknande, till nytt golv i hästspiltan, en kalvbox, nya drivbänkar, inredning i hönshuset, hyllor i källaren och mycket, mycket mer. Blomkålsburar och fisklådor inte att förglömma.

Trots allt arbete och slit så nekade aldrig makarna att även ta emot släktingars barn på somrarna, då de behövde komma ut på landet. Och inte bara släktingars barn utan även ett par finska syskon på tio och fyra år, som hade flyttats undan kriget i Finland. De fick här en fristad och fick njuta lugn och ro i ett par år, innan de så småningom kunde återvända till sitt hemland igen. Flickan, som hette Raili, hann också gå en tid i skolan och lära sig svenska. Pojken hette Erkki.

Kapitel 18

Varje år, när våren gjort sitt intåg, var det tid att dra fram harvar, såmaskin och ringvält ur lidret igen, för nu stundade bråda tider. Säden och betfröet måste i jorden så snart det gick att få såmull. Sist sattes potatisen. Av den sattes ganska mycket för att kunna sälja en del. En viss del av skörden sparades som utsäde till nästa år. Av vetet blev fint mjöl till bullar, och blandsäden maldes till gröpe åt korna och grisen. Malningen skedde vid Nyborgs kvarn och sedermera, när den upphörde, vid Aske och Edeby kvarnar.

Vid midsommartid började man med höskörden, litet beroende på hur växtligheten hade varit, och det i sin tur berodde ju på väder och vind givetvis. Nu hördes knattret från slättermaskinen dragen av hästen Bläsan mest varje kväll en tid framöver. Hässjningen skedde på dagarna, då klöver och timotejen legat på slag över natten och lättat lite. Tyvärr räckte inte höet, som växte på åkrarna, till djuren hela vintern,

utan de måste även slå på ångar på annat håll. Joel tog även mycket bladvass och ställde på tork hemma på ången, varifrån den sedan packades upp på höskullen. Det blev ett fint tillskott i dieten åt korna och var väldigt mjölkdrivande. De åt bara bladen, så det blev mycket spill i form av hårda "skaft", som måste kastas ut igen. På sensommaren, då vassen var tät och grön, gick korna ofta själva ut i vattnet för att äta av den begärliga födan. Det var ju nära för dem då de gick på ången och betade.

När så allt skördearbete var klart, höet, säden, betorna och potatisen inkörda på sina respektive platser, återstod höstplöjningen. Den skedde med två hästar för plogen, den egna och grannens "Kalle". Nästa gång var det grannen, som lånade "Bläsan" när han skulle plöja.

På detta vis gick åren i Lillys liv vid Udden tillsammans med sin familj i omväxlande med- och motgångar. Ömsom var det hårda, tunga dagar, ömsom med en liten gnutta guldkant i tillvaron. Den lilla guldkanten kunde bestå av en kortare utflykt med båten och aktersnurrar till en backe eller en lugn vik någonstans i närheten. Ja, faktiskt ända till Sigtuna någon gång! Då hade de alltid matsäck med i en korg bestående av smörgåsar, kaffebröd, kaffe och saft att njutas i Guds fria natur. Barnen lekte och stegade, kastade sten nere vid vattnet, plockade snäckskal eller blommor, ja till och med badade någon gång, då det var tillräckligt varmt i vattnet. De vuxna vilade sig en stund från vardagens möda och slit. Härliga minnen i kalla, mörka vinterdagar!

Till motgångarna kan nämnas då något djur blev sjukt och veterinären måste hämtas. Det hände vid flera tillfällen att en ko förätit sig på färsk klöver och fått trumsjuka. Då var det tur om hon klarade livhanken, i värsta fall fick hon nödslaktas. Detta blev i så fall en stor förlust för makarna. En gång fann Joel en ko stendöd på ången, då han ämnade ropa hem den till kvällsmjölkningsen. Hon hade, enligt djurläkaren, ätit av en mycket giftig blomma, som växte där. I det fallet blev det betalt för huden, men köttet var odugligt till människoföda. En annan gång var det hushållsgrisen, som blivit sjuk och "prickig" och måste få en spruta av "doktorn" för att bli bra igen. Under många år hade de inte heller egen telefon, vilket resulterade i att de måste gå lång väg till en granne för att låna om läkare eller veterinär behövde kallas.

En vår insjuknade båda barnen i scharlakansfeber. Då kom doktor Mannerfelt från Sigtuna hem och skickade dem till "epidemin" i Uppsala. Arvid fick snart åka hem medan Maj måste stanna kvar längre, för hon fick ont i öronen som följsjukdom och det måste åtgärdas. Mamma och pappa kom och hälsade på ett par gånger. Då fick de stå utanför huset och prata igenom ett fönster för smittans skull. Mamma skrev också brev till sin flicka, för hon längtade så efter henne. Nu slumpade det sig så, att Maj råkade ligga på sjukhuset just på sin åttonde födelsedag. Då blev hon överraskande uppvaktad av sjuksköterskorna med choklad och bulle samt kort och blommor på en bricka. Det blev sannerligen ett minne för livet!

Så småningom lät de så sätta in telefon i huset. Det blev en stor lättnad i många situationer. Tyvärr har jag glömt vilket år det var, men att det var en väldigt stor händelse, det är säkert. Det tog ganska lång tid att dra stolparna och ledningen då det var långt till närmaste anslutning.

När barnen växt sig stora, Arvid 20 år och Maj 18 år, fick de en liten sladdbror, som Lilly födde vid 41 års ålder. Då började återigen småbarnsbestyren, men det var ju också en oändlig glädje med en ny liten människa i huset, tyckte alla i familjen. Då Bertil, som pojken fick heta, var fyra år fyllde råkade familjen ut för en ohygglig sorg. Arvid, som var makarnas första barn, omkom i en rasolycka i ett grustag, där han arbetade. Det hände strax före jul, och han var då endast 22 år gammal. Att det blev ett hemskt slag för de båda föräldrarna och andra närstående det kan var och en förstå. Arvid var då gift och hade en liten flicka på knappt 2 år. Från och med den dagen hörde vi aldrig mera Lilly sjunga under sitt arbete. Livet måste ju trots allt gå vidare, men ingenting blev mera som förut. Ja, åren gick som sagt, och lite moderniserat blev det väl med tiden, men den dagen kom då de inte längre orkade med jordbruk och djur, utan jorden utarrenderades och djuren såldes till slakt. Nu blev också Joel allt sämre till hälsan, och efter några års sjukdom i hemmet, skött av Lilly, avled han den 21 februari 1975, 80 1/2 år gammal. Då var det nästan exakt 43 år sedan de kom till Udden. Åter en stor sorg för Lilly. Hon försökte dock i det längsta att arbeta med vad hon orkade, hemmets skötsel men också utarbete i grönsaks och potatisland och dylikt. Höns hade

hon också kvar i det längsta, ända tills vildminken bet ihjäl nästan allihop en gång. Ja, inte bara en gång förresten, utan två, men sedan fick det vara nog med höns. Hon började även bli allt tröttare och sjukare, hennes långa, arbetsamma liv led mot sitt slut.

Den 11 december 1984 avled min kära, duktiga mamma och barnbarnens älskade mormor och farmor. Saknaden var utsäglich, men jag har så många vackra minnen av henne, hur snäll och förstående hon alltid var, inte bara mot familjen utan mot alla som hade det svårt, inte minst barn och sjuka. Så klok och praktiskt duktig! Hon skulle ha passat utmärkt bra som sjuksköterska, vilket hon också önskat bli när hon var ung, men det var inte att tänka på för ett arbetarbarn på den tiden. Det var tvunget att gå ut och tjäna till livsuppehållet så snart som möjligt.

Härmed avslutar jag min berättelse om min älskade mamma. Nog finns det mycket, mycket mer att säga, men det får vara bra så här. En del från min egen barndom har jag glömt. Det mesta har Lilly själv berättat medan hon orkade tala om gamla tider. Hon hade ett väldigt bra minne ända in i det sista.

Tack mamma för allt!

Skrivet av dottern Maj Hallberg!